

*Mebâhis fî İlmi'l-Cerh ve't-Ta'dîl Adlı Eser Üzerine**

Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût, 1408/1988.

Ömer Faruk AKPINAR¹

Hadis ilminin en kapsamlı kollarından biri olan Cerh ve Ta'dîl İlmi ile alakalı yapılmış müstakil çalışmalar, her ne kadar ilmin ana meselelerini ele alacak kadar geniş, ilmî bir disiplin içinde yapılmış olsa da, alandaki boşluğu dolduracak seviyede değildir. Bu sebeple halen çağdaş araştırmacılar bu ilmin çeşitli meseleleri ile alakalı kitaplar, makaleler vs. araştırma yazıları telif etmekte, temel kaynaklardaki dağınık bilgileri derleyip tasnif ederek yeni eserler oluşturmaktadırlar. Biz bu yazımızda bu alanda belli bir boşluğu doldurmak üzere Kâsım Alî Sa'd tarafından yazılmış *Mebâhis fî ilmi'l-cerh ve't-ta'dîl* adlı eseri genel hatlarıyla tanıtmaya çalışacağız.

---

* **Kâsım Alî Sa'd**, Lübnan asıllı akademisyen. İmâm Muhammed b. Suûd Üniversitesi'nde 1405/1985 yılında yüksek lisans, 1412/1992 yılında doktorasını tamamladı. Doktorada Ahmed Muhammed Nûr Seyf danışmanlığında *Menhecü'l-imâm Ebî Abdirrahmân en-Nesâî fî'l-cerh ve't-ta'dîl* adlı tezi hazırladı. 1992-1996 yıllarında İmâm Muhammed b. Suûd Üniversitesi'nin Jakarta şubesinde; 1996-2000 yıllarında Dübey'de İslam Etütleri Araştırma ve Kültürü İhya Merkezi'nde (İlmî Araştırmalar ve Ahmediyye Dergisi'nin editörü olarak); 2000-2004 yıllarında Mekke'de *Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi*'nde; 2004-2005 yıllarında Dübey'de *Ulûmu'l-İslâmi'l-Arabiyye Fakültesi*'nde görev yapan Kâsım Alî Sa'd, 2005'ten beri Birleşik Arap Emirlikleri'nde *Şârka Üniversitesi*'nde Doçent kadrosunda çalışmakta, aynı zamanda Öğrencilere Rehberlik Kurulu Başkanlığı ile Plan, Program, Akreditasyon ve Okul Sistemi Kurulu ve Kurslar Denklik Kurulu üyeliği yürütmektedir. *el-Erkâmü'l-Arabiyye ve ma'sta'meleha'l-muhaddisüne minhâ* (Beyrût, 2010), *Safahât fî tercemeti'l-hâfız ez-Zehebî* (Beyrût, 1986), *Neş'etü'l-Isnâd* (Beyrût, 2010), *Kıymetü'l-Isnâd* (Beyrût, 2010), *Muhaddisü'l-endülüs el-hâfız el-müerrih Ebu-Kâsım b. Bişkûvâl* (Beyrût, 2008), *Ahbâru İbn Vehb ve Fedâilühu li İbn Bişkûvâl* (Beyrût, 2008), *Dühânü't-tebağ hakikatühü ve târihuhu* (Beyrût, 2008) adlı eserleri ve *Nuhbetü'l-Fiker* sesli ders kayıtları bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.sharjah.ac.ae>.

¹ Arş. Gör. Sakarya Üni. İlahiyat Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı.

Kitabın ilk sayfalarında belirtildiğine göre bu kitap aslında müellifin yüksek lisans için hazırladığı *Menhecü'z-Zehebî ve mevâridühu fi kitâbihî Mîzânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*² adlı çalışmasının bir bölümüdür. Üç sayfalık Önsöz ve on sayfalık Kaynakça ile birlikte toplam 181 sayfadır. Müellif, cerh ve ta'dil ile alakalı meseleleri incelerken pek çok kitaptan istifade etmiş, konuları örnek-lendirerek anlaşılır hale getirmeye gayret etmiş, bazı ilave bilgiler için de bazısı iki sayfayı geçen dipnotlar kullanmıştır.

Mebâhis fi ilmi'l-cerh ve't-ta'dil, mukaddime ile birlikte üç bölümden oluşmaktadır. Müellif, mukaddime kısmında cerh ve ta'dil ilminin önemi, ümmetin bu ilimle ilgisi, âlimleri râvîler hakkında araştırmaya iten sebepler, râvîlerin araştırılmaya başlandığı ilk örnekler, yani cerh ve ta'dilin tarihî seyri konularına değinmiştir.

Müellif, kitabının önsözünde, cerh ve ta'dil ilminin geniş bir sahaya ve pek çok inceliklere sahip olmasına rağmen, bu konudaki muasır çalışmaların meseleleri bütünüyle ele alamamış olması hasebiyle bazı eksiklikleri giderebilmek için bu kitabı yazdığını söyler. Kanaatimize göre o, bu ifadeleri, diğer yazarları eleştirmek için değil, sadece cerh ve ta'dil ilminin sınırlarının oldukça geniş olduğunu belirtmek için kullanmıştır. Zaten müellifin kendisi, Zehebî'nin *Mîzân*'ı özelinde yaptığı bu çalışmayı önemli ve üzerinde durulması gereken konulara hasrettiğini ve bu şekliyle sadece alandaki bir boşluğu doldurmaya çalıştığını belirtir. Önsözde kitabının muhtevâsından bahsettikten sonra, çalışmadaki muhtemel hatalarının bağışlanmasını ve bu çalışmanın kıyamet günü kendisine göz aydınlığı olmasını niyaz ederek mukaddime kısmına geçmiştir.

Müellifin ifadelerine göre, bu ümmete has özelliklerden biri olan isnad ilminin, İslâmî ilimler içerisinde mümtaz bir yeri vardır. Özellikle şer'î hükümler, isnad sayesinde tahrif ve tebdile uğramadan muhafaza edilebilmiştir.

² İmâm Muhammed b. Suûd Üniversitesi'nde (Riyâd, 1405/1985) hazırlanan bu yüksek lisans tezi danışman Halil İbrâhîm Mollâ Hâtir ile Muhammed Edîb es-Sâlih ve Ahmed Muhammed Nûr Seyf'ten oluşan jüri tarafından kabul edilmiştir. Müellif, *Mevâridü'l-Hâfız ez-Zehebî fi kitâbihî Mîzân..* (Beyrût, 2001) adıyla neşredilen eserinin önsözünde Muhammed Avvâme ve Sâlih Yûsuf Ma'tûk hocalara çalışmaya katkılarından ötürü özel teşekkür etmiştir.

Müellif, bu ifadelerini, eserlerine atıfta bulunduğu Hâkim, İbn Hazm, İbnü's-Salâh gibi hadis otoritelerinin ve sair muhaddislerin ilgili sözleriyle delillendirmiştir (s.9-10). Ona göre, Müslümanlara has olan bu sistemi en doğru şekliyle kullananlar “ehl-i sünnet” kimselerdir. Râfıziler gibi bid'at ve heva ehli olanlar, isnad sisteminin önemini kavrayamamışlar ve bu ilimde gereken hassasiyeti göstermemişler veya kendi görüşlerine uygunluk kriterine göre isnadı kullanmışlardır (s. 10).

Müellif, isnadın ilk başlama tarihi olarak Hz. Osmân'ın şehadetiyle neşet eden olayları göstermekte; bununla birlikte sahabenin hepsinin yalandan ve yalan rivayetten uzak, adâlet sahibi kimseler olduğunun da altını çizmektedir. Hz. Osmân'ın şehit edilmesinden sonra başlayan fırkalaşmanın hadis uydurma işini tetiklediğini, ancak râvîlerin isnad sorgulaması ile Allah'ın (c.c.) dinini koruma vadini gerçekleştirdiğini söyler (s. 12). İbn Sîrîn'in isnadın başlangıcı ile alakalı meşhur sözünü naklettikten sonra, isnad sorgusunun, özellikle Hz. Ali aleyhine, yalan rivayetlerin çokça revaç bulduğu Muhtâr es-Sekafî (ö. 67) döneminde yaygınlaştığına dair rivayetleri zikreder. Bizzat Muhtâr'ın da teşvikleriyle yürütülen uydurma faaliyetlerine karşı hayatta olan sahabe ile tâbiûnun büyüklerinin hadislerin kabulünde oldukça ihtiyatlı davrandıklarını belirtir ve İbn Abbâs'ın, Hz. Peygamber'e nispet ederek hadisler aktaran Büşeyr el-Adevî'yi, pek çok kimsenin rastgele hadis rivayet ettiği gerekçesiyle, dinlemediğini anlatan rivayeti örnek getirir. Zamanla artan uydurmacılığa karşı tâbiûn ve sonraki dönem âlimlerinin isnadsız rivayetlere karşı temkinli yaklaştıklarını ve bu tür rivayetlere karşı isnad kullanmaya özen göstererek halka kılavuzluk ettiklerini ifade eder. Bu meyanda İbn Sîrîn ve başka kimsele-re de izafe edilen ‘İsnad dindendir. Dininizi kimden aldığınıza dikkat edin’ sözünü, İbnü'l-Mübârek, Sevrî, Şu'be ve Zührî'nin benzer sözlerini kaynaklarıyla birlikte naklederek selef ulemasının isnada ve rical araştırmalarına ne denli özen gösterdiklerini belirtir (s.13-16).

İsnadın önemini böylece zikrettikten sonra cerh ve rical araştırmasının ilk örneklerini zikreden müellif, öncelikle sahabenin birbirlerine yönelttikleri eleştirilerden başlar ve bu nisbî eleştirilerin onların adalet ve zabt sıfatına zarar veren tenkitler olmayıp, çoğunlukla içtihad konularında olduğunu söyler. Hz. Aişe'yi, münekkid sahabîlere örnek göstererek, onun eleştiri yönelttiği kimse-

lerin isimlerini dipnotlarıyla birlikte zikreder. Ondan başka İbn Abbâs, Ubâde b. Sâmit ve Enes'in isimlerini verir. Ardından tâbîûnun münekkidlerinden bazısını zikreder. Saïd b. el-Müseyyeb, Saïd b. Cübeyr, Atâ, İbn Sîrîn, eş-Şa'bî, Eyyûb es-Sahtiyânî, onun örnek olarak verdiği isimlerdir. Bunlara Tirmizî'den naklen Hasen el-Basrî, Tâvûs, İbrâhîm en-Nehâî, İbn Avn isimlerini de ekler (s.17-18). Müellifin, sahabe ve tâbîûnun 'kizb' lafzıyla yaptığı eleştirilerin 'yalanla itham' ifade etmeyip 'hata' manasına anlaşılması gerektiğine dipnotta tek cümleyle de olsa dikkat çekerek bu hususta sahabe hakkında akla gelebilecek şüpheleri izale etmesi dikkate şâyândır.

Müellif, ilk dönemde cerh-tadil ile uğraşan kişilerin sayısının az olmasının sebebi olarak Zehebî'den naklen o dönemde bazı sahabenin ve tâbîûnun büyüklerinin hayatta oluşu ile hadis uyduran kimselerin azlığını zikreder. Bid'at ehlinin önderlerinden olan İbn Mülcem, Muhtâr, Ma'bed gibi kimselerin cerh edildiğini, ikinci asrın başlarında gerek bid'atçılık gerekse hafıza zayıflığı gibi nedenlerle yapılan eleştirilerin kısmen arttığını, tâbîûn neslinin son demleri olan 150'li yıllarda ise cerh ve ta'dil ile uğraşan mütehassıs âlimlerin yetiştiğini belirtir (s.18-19).

Müellif, ilk isnad araştırması yapan kimselerin İbn Sîrîn ve Şa'bî olduğuna dair bazı bilgiler aktarır. Bu ikisinden sonra Eyyûb es-Sahtiyânî, İbn Avn, Şu'be ve daha sonra da Yahyâ el-Kattân, Ahmed b. Hanbel ve İbn Ma'in'in bu işle uğraştığını dile getirir. Bunlardan Şu'be'nin, inceliklerine varıncaya kadar, cerh ve ta'dil konusunda derin ve engin bir hazine olduğunu İbn Receb'ten nakleder ve onun hadisin aslını araştırma konusundaki hassasiyetine örnek olarak işittiği tek bir rivayetin doğru olup olmadığını araştırmak için sırasıyla Mekke, Medine, Basra'ya gittiğini anlatan uzunca bir hikâyeye yer verir (s.19-20). Şu'be'den sonra bu işi devralan Yahyâ b. Saïd ile İbn Mehdî'nin kıymetini de belirttikten sonra Zehebî'den bu ikisinin ittifakla yaptığı cerhin ve ta'dilin kabul edileceğini, ihtilaf ettikleri konularda ise görüş beyan edilebileceğini aktarır (s. 21). Daha sonra İbn Ma'in ve Ahmed b. Hanbel gibi kimselerin bu işi devam ettirdiklerini ve İbn Ma'in ile cerh ve ta'dil ilminin zirveye ulaştığını yine İbn Receb'den naklen zikreder. En son zikrettiği bu iki âlimin cerh ve ta'dile dair görüşlerinin öğrencileri tarafından kayda geçirilerek günümüze kadar ulaştırıldığını belirtir. Son olarak da Buhârî, Ebû Hâtim ve Ebû

Zür'a'nın isimlerini zikrederek giriş kısmını sonlandırır (s.21-22). Mukaddimenin son dipnotunda müellif, çalışmasını münekkidlerin derecelerini anlatmak için yapmadığını hatırlatarak, bu konuda araştırma yapmak isteyenler için altı tane kaynak kitap ismi vermiştir. Böylece o, araştırmasının sınırlarını hatırlatması ve meraklısını temel kaynaklara yönlendirmesi ile akademik üslûba uygun hareket etmiştir.

Kitabın birinci bölümünün konusu cerh ve ta'dîl lafızlarıdır. Müellif, öncelikle ulemânın cerh ve ta'dîl için kullandıkları lafızların çeşitliliğinden bahseder. Bu meyanda İbn Mehdî'ye isnad edilen bir derecelendirme ile Ma'rîfetü'r-ricâl sahibi Cûzcânî'nin, İbn Ebî Hâtim, Hatîb, İbnü's-Salah, Nevevî. gibi alimlerin bu lafızları kaç farklı mertebede kullandıklarını, müteahhir ulemâdan Zehebî, Irâkî, İbn Hacer, İbn Receb ve Sehavî'nin bu taksimata katkılarını belirtir. Bütün bu bilginlerin rivayet lafızlarını ilk defa mertebelere ayırmış olan İbn Ebî Hâtim'in taksimatını esas aldıklarına dikkat çeker (s.25-26).

Ardından önceliği ta'dîl lafızlarına vermek üzere cerh ve ta'dîl lafızlarını ve âlimlerin bu lafızların kullanımını konusundaki ihtilaflarını verir. Müellif Kâsım Alî, ta'dîl lafızlarını beş kısımda verirken, cerh lafızlarını altı kısma ayırmıştır. Her iki başlığın sonunda da bir iki cümleyle bu lafızların kullanılış değerini belirtmiştir. Ta'dîl ve cerh lafızlarının işlendiği bu kısımda örneklerle zenginleştirilmiş dipnotların oldukça yer kaplaması, hele bazen üç dört sayfa sadece dipnot verilmesi çalışmaya sarf edilmiş bir gayretin ürünü olsa gerektir. Müellif bu dipnotlarda hakkında ihtilaf bulunan lafızlarla, farklı kullanımları olan lafızları açıklamış, hangi âlimlerin bu lafızları hangi manada kullandıklarını zikretmiş ve örneklerle meseleleri çözümlenmeye çalışmıştır. Oldukça uzun açıklamalarda bulunduğu bu meseleleri ana konuyu dağıtmamak ve eserin hacmini de fazla göstermemek için olsa gerek dipnotlarda vermiştir.

Yine bu birinci bölümün içinde 'Mebhas' başlığı altında serd edilen bölümde nisbî/şartlı cerh ve ta'dîl konusuna temas eden müellif, Sehâvî ve Bâcî'den bu konuda dikkat edilmesi gereken noktayı belirttikleri pasajlar aktarır. Rivayet lafızlarının belli sorulara cevap niteliği taşıyor olabileceğine dikkat çeker. İbn Hacer ve İbnü'l-Kattân'ın eserlerinden örnekler vererek konunun daha iyi

anlaşılmasını sağlamaya çalışır. Şartlı cerh ta'diller konusunda ne yapılması gerektiğini İbn Receb'ten alıntılıdığı nakillerle açıklar (81-85).

Çalışmasını Zehebi'nin *Mizân*'ı özelinde yapan müellif, mertebelerine göre cerh ve ta'dil lafızlarını verdikten sonra Zehebi'nin bu konudaki görüşlerini zikreder. Onun kabul ettiği taksimatı verdikten sonra *Mizân* özelindeki kullanımlarını analiz eder. Bu bölümde son olarak cerh ve ta'dil lafızlarının ne anlama geldiklerinin, cârih veya muaddilin kasıtlarının belirlenmesi ve cerh-ta'dil sebeplerinin belirtilmesi ile tam olarak anlaşılabilceği dile getirilir ve ulemânın bazı lafızları hangi manada kullandıkları örneklerle anlatılır.

İkinci bölümde cerh ve ta'dil yapılırken, ricâl ilmi ile uğraşan kimselerin kişiliklerinin de iyi bilinmesi gerektiğinden hareketle, cerh ve ta'dil yapanların dereceleri konusu işlenmiştir. Öncelikle Zehebi'den yapılan nakille rical tenkid işinin önemli ve kıymetli bir iş olduğu, bilginlerin üzerinde ittifak ettiği hususların kabul edilmesinin önemi anlatılmış, râvîler hakkındaki değerlendirmelerin her birinin birer içtihad olduğu vurgulanarak bu konuda insafın elden bırakılmaması gerektiği vurgulanmıştır. Bu konuda Zehebi'nin, âlimlerin hata üzere ittifak etmeyecekleri, sika bir râvî hakkında iki farklı âlimin bile onun zayıf olduğunu söyleyemeyeceği, yine zayıf râvî hakkında iki âlimin bile tevsihte bulunmayacağı, bu durumdaki çeşitliliğin, zayıflığın mertebeleriyle alakalı olduğu sözünün hatırlatılması dikkate değer bir husustur. Ne var ki müellif bu ve benzeri konularda önceki ulemanın görüşlerini aktarmayı yeterli görmüş, bu sözler üzerine herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Bu, hadis bilginlerinin sözlerinin bu konuda yeterli olacağı düşüncesinden kaynaklanıyor olsa gerektir.

İkinci bölüme böyle kısa ama önemli bir girişten sonra müellif, Zehebi'nin cerh ve ta'dil bilginlerinin iki ana kategoride sınıflandırılabilceği görüşünü aktarır. Birinci taksim, râvîlerin hepsi veya bir kısmı hakkında yahut da yeri geldikçe tenkitte bulunanları şeklinde; ikinci taksim ise râvîleri tenkit konusunda takındıkları tavra göre cerh ta'dil bilginleri şeklindedir. Bu vesile ile de müteannit-müteşeddid, mütesâhil ve mu'tedil-munsif şeklinde meşhur üçlü taksim tahlil edilir, Sehâvî'den naklen çok sika olan imamların bile bazen cumhura muhalif tenkitlerde bulunabileceği hususunun altı çizilir (s.105-107). Müellif ardından usûl kitaplarında bu gruplara dâhil edilen meşhur muhaddis-

leri müteşeddidlerden başlamak üzere tek tek ele alır, Zehebî başta olmak üzere, ulemanın eserlerinden onların durumlarını yansıtan bazı örnekleri sıralar. Müellifin, bu örnekleri zikrederken ara sıra muhaddislerin neden o tutumu tercih ettiklerine dair bazı çıkarımları kısa olsa da oldukça önemlidir. Mesela Yahyâ el-Kattân'ın teşeddüdünün sebebini 'vera' sahibi olması, ihtiyatı elden bırakmaması, yani bu rivayet konusuna gösterdiği ihtimam şeklinde onun sözünden istidlalen tespit etmiştir (s.109).

Şu'be, Mâlik, Affân b. Müslim, Ebû Nuaym el-Fadl b. Dükeyn, Yahyâ b. Ma'in, İbnü'l-Medîni, Ebû Hâtim, el-Cûzcânî, Nesâî, İbn Hıbbân, Ebu'l-Feth el-Ezdî, İbnü'l-Kattân, İbn Hazm, İbn Hırâş müellifin zikrettiği müteşeddid kimselerdir. Mütesâhilûndan olarak Tirmizî, İbn Hıbbân ve Hâkim'in isimlerini veren yazar, İbn Hıbbân'ın cerh yaparken sert, ta'dil yaparken ise gevşek davrandığını da belirtip bunu örneklerle açıklar (s.124). İsmi zikrettiği kimselerle alakalı İbn Ebî Hâtim, İbn Receb, İbn Hacer ve Zehebî gibi hadis bilginlerinin bu şahıslar hakkındaki tespitlerinden bazılarına yer verir. Çalışması Zehebî özelinde olduğu için yazarın Zehebî'nin farklı kitaplarını kullanması güzel bir çaba olsa gerektir. Özellikle Hâkim'in tesahülü hakkındaki bilgileri verirken *Telhîsü'l-Müstedrek*'ten epeyce örnek sunmuştur. Arz ettiği bu örnekler Zehebî'nin Hâkim'e yönelttiği en ağır eleştirileri arasında sayılabilir. Hâkim'in *Sahîhayn* üzerine yaptığı bu istidrâk çalışmasında bazı *mevzû'* rivayetleri bile *sahîh* olarak zikretmesi, Zehebî'yi buna mecbur kılmış olsa gerektir.

Mu'tedil hadisçilere örnek olarak müellif, Zehebî'den naklen, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebû Zür'a, İbn Adiy isimlerini zikreder. Zehebî'nin *Zikru men yu'temedü kavlühü fi'l-cerh ve't-ta'dil* adlı risalesine de atıfta bulunur. Müellif, cerh ve ta'dildeki konumunda ihtilaf bulunan Dârakutnî hakkında uzunca bir dipnotta bilgi verir. Ancak bu bilgilerin dipnot yerine ana metinde zikredilip tartışılması daha uygun olurdu kanaatindeyiz.

Kâsım Alî, cerh ve ta'dil bilginlerinin bu şekilde bir ayrıma tabi tutulmasının net bir ayırım olmadığını, bunun genel durumu ifade etmek için ortaya konulduğunu, müteşeddid bir âlimin bazen tesahülde bulunabileceği gibi, mütesahil birinin de cerhte aşırı gidebileceğini, bu sebeple bu konuda ihtiyatlı

davranıp, farklı görüşlere müracaat edilmesi gerektiğini hatırlatarak bu bölümü bitirir.

Üçüncü ve son bölümde ise cerh ve ta'dil âdâb ve şartları üzerinde durulur. Bu bölüm, cerh ve ta'dil âlimlerinin dinin muhafazasında üstlendikleri rolün öneminden bahseden kısa bir girişle başlamakta ve böylesi zor ve sabrı, takvayı, verayı gerektiren bu vazifeyi ifa edeceklerin bazı âdâb ve şartlara riayet etmeleri gerektiğine vurgu yapmaktadır. Müellif, cerh ve ta'dil yapacak kimse-lerde bulunması gereken şartlar ve onların uyması gereken kurallarla alakalı müstakil bir çalışma yapılmadığını, usûl ve ricâl kitaplarında bu konunun alt başlıklar halinde ele alındığını söyler. Zehebi'nin farklı kitaplarında bu konuya temasına örnekler verir. İbn Nâsıreddîn ed-Dımaşkî, İbnü's-Salah ve İbn Hacer'in ilgili sözlerini nakleder. Ardından ulemanın bu konuda kabul ettiği şartları 'ilimde yetkinlik' (el-kuvve fi'l-ilm) ve 'dinde sağlamlık' (el-metâne fi'd-dîn) adlarıyla iki ana başlıkta inceler ve örneklerle konuyu işler. İlimde yetkinlik başlığı altında hafıza kuvveti/ezber gücü, uyanıklık ve dikkat, itkân (bilgileri muhafaza sağlamlık), cerh ve ta'dilin sebeplerinin ayırt edilmesi, cerh-ta'dil tearuzlarının bilinmesi, rivayet lafızlarını ve manayı doğru anlayıp iyi muhakeme etme melekesi ve tecrübesi, fukahânın farklı görüşler serdettiği konulara ve tartışmalı akâid meselelerine aşinalık, orta hallisi ile aşırısını ayırt etmek için tasavvuf ehli ve görüşleri hakkında bilgi sahibi olmak, aynı şekilde kendisinden önceki ulemanın durumundan haberdar olmak, zan ile cerh yapmamak, hakkında cerh veya ta'dil yaptığı kimseyi tanımak gibi şartları sayar. İkinci başlık altında ise nefsin temizliği, hevâ, asabiyet, kin, nefret, haset, düşmanlık gibi zararlı huylardan uzaklığı ihtiva eden bir vera'; ibadet ve sair konulardaki takva, Allah korkusu; gıybet, teşhir etme veya şöhrat elde etme, riya gibi şeylerden soyutlanmış sadece Allah rızası için olan ve Müslümanlara nasihat maksadı taşıyan halis bir niyet ve doğru sözlülüğü zikreder (s.137-138). Önce kısaca böyle bir taksim yapan müellif, ardından bu konuları tek tek ancak fazla uzatmadan işler. Cerh ve ta'dilin şartlarını bilmeden yapılan cerhi işlerken konunun anlaşılması için çeşitli kitaplardan örnekler verir.

Cerh ve ta'dille uğraşan âlimlerin bu konuda oldukça hassas davrandıklarına dikkat çeken müellif, oğlun babayı, babanın oğlu, kardeşin kardeşi, yakın arkadaşların birbirini cerh etmelerinin bu hassasiyete işaret ettiğini söyler. Sırf

bu konudaki hassasiyetin önemine binaen müellif, babalarını, oğullarını, kardeşlerini, bazı akrabasını, arkadaşlarını ve diğer yakınlarını cerh eden kimselere çeşitli kaynaklardan örnekler verir. Yine ulemanın özellikle cerh ettikleri bir râvî hakkında yakın arkadaşlarından birisinin ricasına rağmen cerhten dönmediği veya sükût etmeyi kabul etmediğine örnekler verir (s.155-156). Yine cerh ta'dîl âlimlerinin vazifelerini icra ederken küçük-büyük ayrımı yapmadıkları, sultan bile olsa cerh edilmesi gerekiyorsa bunu yaptıklarını anlatır (s.157). Akranların birbirleri hakkında yaptıkları cerh konusuna da değinen müellif, böylesi cerh ifadelerinde ihtiyat ve teenni ile hareket etmek gerektiğini söyleyip, Zehebî'nin bu konudaki tembihlerinden bazısına işaret eder ve birbirine ta'n eden akranlardan bazı isimler zikreder (s.158-159).

Cerh ve ta'dil yapacak kimselerin hem dininde hem de ilminde sağlam, otorite kişiler olması gerektiğini, bunlardan birinde za'fı bulunanların sözlerine itibar edilemeyeceğini söyler. İbn Hacer'den naklen, kendileri mecruh kimselerin adalet sahibi kimseler hakkında yaptıkları cerhlerin kabul edilemeyeceğini de ilave eder. İlimdeki zayıflıklarından ötürü cerhleri kabul edilmeyen kimselerden olarak Kutbe b. el-Alâ, el-Küdeymî, Ebu'l-Feth el-Ezdî, el-Vakıdî, İbn Kâni', Süfyân b. Vekî', Temîm el-Bendenîcî, Süleymân b. Dâvûd eş-Şâzkûnî, Hibetüllâh es-Sekatî'yi; dindeki zayıflıklarından ötürü cerhleri kabul edilmeyen kimselerden olarak da İbn Ukde ve İbn Hırâş'ı sayar, Zehebî ve İbn Hacer'in eserlerinden örnek ibareler nakleder (s.160-164). Ancak dipnotta Zehebî'nin *Zikru men yu'temedü kavlühü fi'l-cerh ve't-ta'dîl* adlı risalesinde Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe gibi bazı zayıf kişilerin rivayet konusunda zayıf kabul edilseler de cerh ve ta'dil konusunda sözlerine itibar edilebileceğini de hatırlatır (s.160).

Müellif, bu ilim ve din şartının sadece cârih ve muaddilde değil, cerh ve ta'dil bilgilerini nakleden kimselerde de aranması gerektiğini ilave eder. Buna gerekçe olarak da onların ulemanın sözlerinde kastettikleri şeyi yanlış veya eksik anlama ya da zayıf ve yalancı kimselerden sözler aktarma ihtimallerinin bulunduğu altını çizer. Tarihçilerin kitaplarında her türlü insanın sözlerinin bulunabileceğini bu sebeple buna dikkat etmek gerektiğini Sübkî'den nakleder. Örnek olarak da İbnü'l-Cevzî'nin bazı kimseler hakkında ta'dil ifadelerine hiç değinmeden cerhe dair bilgileri zikrettiğini verir (s.164-165).

Yine cerh ve ta'dîl bilgilerini nakleden kimselerin mutlaka muttasıl bir sened veya müellifine nispeti sahih bir kitap kullanması gerektiğini, aksi takdirde naklettiği bilgiye itibar edilmeyeceğini söyleyip örnekler verir (s. 165-166). Bir başka şart olarak cerh ve ta'dîl sebeplerinin de mutlaka zikredilmesi ve nakledilen bilginin mana ile değil de lafızla rivayet edilmesi gerektiğini ekler (s.166). Burada müellif, Sübkî'den naklen, tarihçide aranması gereken şartları da nakleder.

Müellif, cerh eden kimsenin gerektiğinden fazla cerh yapmaması lazım geldiğini de şartlar arasında sayar. Bu bölümdeki diğer alıntılardan farklı olarak müellif burada Zerkeşî, Sehâvî, Bâcî gibi bilginlerin eserlerinden alıntılar yapar (s.167).

Cerh ve ta'dîl yapacak kimselerde aranan şartları bu şekilde işledikten sonra âdâb konusuna geçen müellif, cerh ve ta'dîlin âdâbının çok olduğunu söyleyerek önemlilerinden birkaçını zikretmeyi yeterli görür. İlk olarak cârih ve muaddilin güzel bir dil ve üslûp kullanmasını sayan müellif, cârihin mümkün olduğu müddetçe 'kizb' ifadesini kullanmamasını, bunun yerine kinayeli lafızları tercih etmesini öğütler. Eyyûb es-Sahtiyânî'nin '*fûlân yezîdü fi'r-rakm*', Şâfiî'nin '*fûlân leyse bi şey'in*', İbn Sirîn'in '*fûlân kemâ ya'lemu'llâh*' ifadelerini kizb için kullandıklarını örnek olarak gösterir (s. 167).

Yine cerh ve ta'dîl âdâbından olarak kişinin, hocasının veya kendisinden daha bilgili birinin yanında cerh ta'dilde bulunmamasını sayıp âlimlerin bu konudaki hassasiyetlerinden birkaçını zikreder (s.168).

Kitabının son paragrafında müellif Kâsım Alî, konuyu İbnü's-Salah'ın hadis ve hadis ilimlerinin âdâbının başında halis niyet ve ihlası saydığı bir sözleriyle tamamlar (s.169).

Muhtevasını tanıtmaya çalıştığımız bu kitabın sonunda çalışma yapılırken istifade edilen eserler, kitap adlarına göre alfabetik olarak sıralanarak kaynakça oluşturulmuştur. Bu listeye göre müellif 104 kaynaktan istifade etmiştir. En son kısma bir de konular fihristi ilave edilmiştir.

Sonuç olarak Kâsım Alî Sa'd'ın yaptığı bu çalışma, cerh ve ta'dîl ilmi açısından oldukça faydalı ve özet bilgiler ihtiva etmektedir. Bununla birlikte cerh

ve ta'dil ilminin bütün konularına değindiğini söylememiz mümkün değildir. Zaten bu kitabın yazımındaki amaç da bu değildir. Müellif, cerh ve ta'dile dair önemli gördüğü konulara, yüksek lisans tezini esas alarak temas etmiştir. Tezi Zehebî özelinde olduğu için bu çalışmasında seçtiği örnekler özellikle Zehebî'nin muhtelif eserlerinden alınmıştır. Bunun yanında sair kaynaklardan da istifade edilmiştir. Alıntı yaptığı söz ve metinlerin kaynaklarını dipnotlarda zikretmeye -tabiri caizse 'mesnedsiz konuşmama'ya- özen göstermiş, böylece okuyucunun ana kaynağa kolayca ulaşabilmesine yardımcı olmuştur.

Kâsım Alî, eserinde oldukça sade bir dil kullanmıştır. Çetrefilli, anlaşılması zor ve uzun cümleler kurmaktan kaçınmıştır. Böylece kitap, hadis ıstılahlarına vâkıf her insanın anlayabileceği bir çalışma haline gelmiştir. Ciltli ve ciltsiz olmak üzere iki şekilde basılan kitapta imlâ hatası da neredeyse hiç yoktur. Genel olarak sayfa düzeni ve baskı kalitesi oldukça düzgündür. Yine de eserin yapılacak bir sonraki baskısında teknolojinin getirdiği imkânlardan istifade edilmesi -mesela çift renkli baskı gibi- eseri daha alımlı hale getirecektir.

Kanaatimizce eserin eleştirilebilecek tek yönü konularının dağınık olup, esaslı bir tasnife tabi tutulmamasıdır. Hal böyle olunca kitabın içindekiler kısmında sadece bölüm başlıklarını zikretmekle yetinilmiştir. Oysa akademik bir disiplin takip edilerek ve yeri geldiğinde alt başlıklar ilave edilip konu taksimatı buna göre yeniden gözden geçirilse ilim taliplerinin kitaptan istifadesi ve aradığına daha çabuk ulaşması oldukça kolaylaşır. Bununla birlikte cerh ve ta'dil ilminin önemli meselelerinden bazısını ele alan bu kitap, cerh ve ta'dilin meseleleri diye özetleyebileceğimiz râvîde aranan adalet ve zabt şartları ile metâin-i aşera hakkında, cerh ve ta'dilin tearuz ettiği haller konusunda ve cerh ve ta'dil edebiyatı hakkında yeni bilgilerin ilavesi ve tüm konularının sistematik bir şekilde tasnif edilmesiyle alanındaki mümtaz eserlerden biri haline gelebilir. İlk baskısının üzerinden 23 yıl geçmiş olması ve müellifinin halen kitabı gözden geçirip, genişletecek imkân ve şartlara sahip bulunmasının bu açıdan ümit verici olduğunu düşünüyoruz.

Mısır'da İslamî Akımlar (el-Hareketü'l-İslamiyye fi Mısır)

Salih el-Verdanî, Çev. H. Açar, Ş. Duman, S. Turan, Fecr Yayınları 2011, Ankara, 324 Sayfa.

Tamer Yıldırım³

Mısır, İslamî hareket olarak değerlendirilen modern dönemdeki oluşumların özellikle fikrî temelini oluşturan düşünce ve eylem insanlarının bulunduğu ve yetiştiği ülkelerden birisidir. Bu konuda pek çok noktada diğer İslam ülkelerinden daha ileri bir seviyededir. Konuyla ilgili olarak burada ele alacağımız eser aslında yazılış tarihi 1980'lere kadar gitmektedir. Asıl adı "***el-Hareketü'l-İslamiyye fi Mısır***" olan eserin Türkçe'ye ilk çevirisi 1988 yılında yapılmıştır. Eser 2000 yılında "***el-Hareketü'l-İslâmiyye fi Mısır el-vakî' ve't-tahdiyyat***" adıyla yeniden basılmıştır. Fakat Türkçe olarak yapılan yeni baskısı ilk çevirinin aynısıdır. Yapılan tek değişiklik ilk baskısında I. ve II. cilt şeklinde ayrı olarak basılırken ikinci baskısında tek kitap halinde yayınlanması olmuştur. Özellikle Arap Baharı olarak adlandırılan süreçte konuya ilginin artması eserin yeniden basılmasını hızlandırmıştır.

Genel olarak bakıldığında Mısır'daki İslami hareketleri konu alan bu eserde mevcut birçok oluşumdan siyasi bir programı takip eden, olaylarla ilişkili ve etkin olan İslamî akımlara yer verilmiş, Mısır coğrafyasında sık rastlanılan gelenekçi akımlara ise pek değinilmemiştir. Özellikle eser yazıldığı dönemde Mısır'da İslamî hareket sahasında eylemlerini sürdüren akımlar; a) İhvân-ı Müslimin, b) Kutubcular, c) et-Tekfir ve'l-Hicre d) el-Cemaatu'l-İslamiyye, e) Selefi Akım, f) Cihâd Cemaati'nden bahsetmektedir.

Eser 1970'li yılların olaylarını, problemlerini yaşamış Salih el-Verdani tarafından yazılmıştır. İslamî hareketi tanıtmak, fikri ve örgütsel yapısını aydınlatmak, İslamî kesimdeki problemleri ortaya koymak ve anlaşılır hale getirmek açısından atılan bir adım niteliğindedir. Yazar eserinin tahlil ve tenkit olayından ibaret olmayıp, İslam'a yeniden dönme gayreti gösteren bir uyanış hareketinin tanıtmak çabasını da kendisinde bulundurduğunu (s. 18) belirtse de

³ Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

eserin özellikle tahlil ve tenkiti tam olarak ortaya koyduğunu belirtmek zordur. Bu noktada kitabın yazarının düşüncelerinden dolayı hapis cezasına çarptırıldığını, ülkesinde Şia düşüncesini yaymak için 80'li yıllarda Şiiliğe geçtiğini, fakat 2005'te yeniden Sünni düşüncüyü benimsediğini belirtmemiz gerekir. Zira Şia düşüncenin propagandasını yaptığı bir dönemde yazdığı bu eser ister istemez tarafgir bir bakış açısı da içerecektir.

Yazara göre Mısır ortamının en önemli özelliklerinden biri mezhepçilik ayırımının bulunmamasıdır. Mısır ortamının bir başka özelliği ise halkın engelleme aldirmaksızın İslamî hareketten etkilenmeye yatkın oluşudur (s. 23). Bu, Mısır'ın İslamî hareketlere kaynaklık etmesinin en önemli sebebini oluşturmaktadır. Mısır'da İslamî hareket sahasında faaliyet ve idari ehliyetlerine bakılmaksızın hareketin önderliğine getirilen halkın etrafında toplandığı birçok âlim ve davetçi görmek mümkündür. Yazara göre “halkın gerçekten değer verdiği İslamî şahsiyetler, kitleyi siyasi yönden istismar ederek düzenle çatışmaya sürüklemek istememektedirler. Bunun en önemli sebebi herhangi bir devrim hareketinin Mısır'da başarıya ulaşacağı yolundaki inancını yitirmiş bulunan Mısır halkının etkisinde kaldığı psikolojik çöküntü ve yenilgidir” (s. 25). Fakat eğer olayı bu şekilde değerlendirecek olursak şöyle bir soru sormak kaçınılmaz olacaktır: “O zaman Arap Baharı'nda gelişen olayları kim yaptı?” Yani insanların devrime duydukları inanç bu kadar zayıfsa Arap Baharı olarak tanımlanan şeyde insanların içinde buldukları ruh hali nereden neşet etti? Bu soru cevapsız kalmaktadır. Bu noktada eserin yazıldığı dönem olayın gerçekleşmesinden neredeyse çeyrek asır öncesinde olduğu belirtilebilirse de toplumsal hareketlerin ruh hallerinin çok da değişmediği hatırlamak gerekir.

Yazara göre 1920'lerin sonundan 1970'lerin başına kadar İhvân-ı Müslimin cemaatinin hâkimiyetinde bulunan İslamî saha, Nasırcılık dönemi denilen devrede İhvân-ı Müslimin'in geçici olarak çekilmesiyle bir süre boş kalmış, bu cemaatin yerini doldurabilecek boyutta bir cemaat ortaya çıkmamıştır. 1970'lerde Enver Sedat'ın ilan ettiği aftan sonra çalışmalarına yeniden başlayan İhvân-ı Müslimin bir süre için boş bıraktığı sahada, yeni oluşumlar ve bilhassa kendi zihniyetine aykırı gruplarla karşılaşmıştır. Başlangıçta bu oluşumları kendisine bağlayıp, cemaat içinde asimile etmeye uğraşmışsa da, başarılı olamamıştır (s. 17).

Genel olarak bakıldığında Mısır'da İslamî hareketi etkileyen ve şekillendiren faktörlerden biri ekonomi faktörüdür. "Mısır halkının yaşamakta olduğu yoksulluk, sıkıntı ve umutsuzluklar, asıl meseleyi unutturmakla kalmamış, olaylara ve İslamî harekete karşı takındığı tavırları da olumsuz yönde etkilemiştir. Yani ekonomik durum yalnız kişileri değil, İslamî hareketi ve hareketin düşünce ve tavırlarını da etkilemiştir. Zira yoksul bir ortamda gelişen bir hareket, yoksul olmak ve bu yoksulluk durumunu ön plana almak mecburiyetinden kaynaklanır. Mısır ortamının bir başka özelliği de idari güçlerle halk arasında ideolojik açıdan herhangi bir bağın bulunmamasıdır" (s. 26). Hatta yazar, kitabı yazdığı zamana kadar Mısır'daki İslamî hareketin düzene karşı açık herhangi bir cephe alma görüşüne sahip olmadığını, bilakis düzene karşı ılımlı ve yumuşak bir tutum izleme politikası izlediğini, sadece Cihad akımında böyle bir düşüncenin olduğunu belirtmiştir (s. 27-29). Fakat bu değerlendirme bazı soruları cevapsız bırakmaktadır. Şöyle ki yapılan bütün karşıt eylemler bunların içerisinde özellikle siyasi ve resmi görevlerde bulunanların öldürülmesi ve kaçırılması da dahil Cihad hareketi tarafından mı yapılmıştır? İlaveten bu hareketin gerçekleştirdiği bazı eylemler var, bunlar kime/kimlere karşı yapıldı? Muhatap düzenin yani devletin elemanları değil miydi? Ayrıca yönetimde bulunanlar yaptıkları karşıt cezalandırmaları niçin devam ettirdi ve bu cezalandırmalar sadece Cihad anlayışında olanlara karşı değil tamamını kapsayacak bir genişlikte tutuldu? Bu noktada yazar sanki tüm cemaatlerin değerlendirmesini bir bütünlük içerisinde vermemektedir.

Yazara göre Mısır'daki İslamî grupların belirgin vasfı olan geleneksel karakter, İslamî hareketin önündeki tehlikeli engellerden biridir. Bu geleneksel karakter düzen karşısında Müslüman'a dünyadan el etek çekme ve yenilgiyi kabullenme misyonu yüklemektedir (s. 33). Yalnız Mısır'daki her grubu bu şekilde değerlendirmek doğru olmayacaktır. Bu değerlendirme bazı gruplar için söz konusu olabilir. Yazar genel olarak olumsuz bir bakış açısıyla Mısır toplumunun bariz bazı niteliklerinin olduğunu belirtmektedir. Bunlar: 1. Özü olmayan bir dindarlık. 2. İslamî harekette kârı azalıp çoğalabilen değişken bir ilgi. 3. Düzen tarafından kolayca yönlendirilmesi. 4. Olumsuz derecede ılımlılık olarak özetlenebilir. Fakat Mısır'da kültürel, sosyal ve dinî içerikli dokuz binden fazla sivil cemiyetin 1500 tanesi dinî cemiyettir. Bu dinî cemiyetler dolaylı da olsa yıllar içerisinde İslamî hareket olgusunda önemli bir rol üst-

lenmişlerdir (s. 39-40). Ayrıca Ezher âlimlerine duydukları güveni kaybetmeleri Müslümanların devlete bağlı mescitlerden uzak durmasına sebep olmuştur. Buna karşın özel mescitlerin süratle yayılması ise halkın bir kesiminin İslamî ilkelere yaklaşmasını temin etmiştir. Mescitlerin İslamî faaliyetler açısından kolaylaştırıcı ve geliştirici özellikleri ile İslamî hareketin seyri ve gelişiminde önemli bir rolü varsa da, mescitlere bağlılığı sadece şer'î bir mesele olarak gören ve bu konudaki görüşleri gelenekçilikten kaynaklanan Müslümanlar artık mescitlerden uzak durmayı tercih etmişlerdir (s.41-42).

Yazara göre bugün Mısır'da etkin durumda bulunan İslamî yönelişlerin hiçbiri İslamî uygulama planında diğer politik akımların taşıdıkları görüşler seviyesinde ve ciddiyetinde sayılabilecek, belirli bir programa sahip bulunmamaktadır. Buna İhvân-ı Müslimin'in özel çalışmalarında itibar ettiği ancak olaylar karşısında belirli bir konum tespit etme başarısını gösteremeyen fikir ve düşünce koleksiyonundan ibaret olan Hasan el-Benna'ya ait **Risaleler** de dâhildir. Bu risalelerde ortaya konan bazı tutum ve fikri prensipler belli olaylar sonucunda tespit edilmiş olduğundan bugünkü İslamî hareketin örnek alamayacağı esaslar durumundadırlar. Örnek vermek gerekirse Mısır'daki İslamî hareketin görüş ve tutumlarına hâkim olan fikri kargaşalık ortamında, kargaşalığın giderilmesine katkıda bulunacak şekilde, açıkça ortaya konmuş ve işlenmiş bir devlet fikrine bu risalelerde maalesef rastlanmamaktadır. Ayrıca bu risalelerde muayyen bir eylemin projesi ve tatbikatını içeren herhangi bir husus da yer almamaktadır (s. 31).

Yazar eserinde genel olarak Hasan el-Benna'nın **Risaleler**'inden hareketle onun görüşlerini özetlemekte ve şu değerlendirmeleri sunmaktadır; "İhvan diğer cemaatlere karşı kendisini şöyle betimler: Kendilerinden İslamî davetin menfaatlerini zedeleyecek olumsuz tavırlar zuhur etmediği ve yapılarında, İslamî davetin aleyhinde çalışanların saflarına çeken nitelikler bulunmadığı müddetçe, İslamî davet alanında gayret gösterenlere yönelik ilişkilerimizin esası, sevgi, yardımlaşma ve hüsnü zanna dayanır". Fakat 1960'lı yıllardan bugüne kadarki çalışma ve tutumları irdelendiğinde bu prensibe bağlı kalmadıkları görülür. 60'lı yıllarda İhvân-ı Müslimin'in kendi içlerinden çıkan Seyyid Kutup akımına ve üniversite çevresinde kendilerine karşı mücadele

veren İslamcı öğrenci hareketlerine ilişkin tutumları bu konuda açık ihlallerle doludur (s. 62-63).

İhvân-ı Müslimin günümüzde milyarlar sınıfına giren birçok mensubu ile büyük maddi imkânlarla sahip bulunmaktadır. İlaveten Hasan el-Benna ve Ömer Tilmisani döneminde yönetim desteklenmiş hatta Hüsnü Mübarek de desteklenmeye devam edilmiş ama İhvân-ı Müslimin mensuplarına karşı tutuklamalar hız kesmeden devam etmiştir. Bundan dolayı İhvân-ı Müslimin'in geleceği konusunda Müslüman kamuoyunda egemen olan görüş, cemaatin gelecekte bağımsızlığını yitirerek ya yeni bir İslamî liderliğe ya da hükümete tabi olacağı şeklindedir. Hatta bazı aydınlar İhvân-ı Müslimin'in artık tükendiğini ve eylem konusundaki görüşlerinin yol gösterici özelliğinin kalmadığını ileri sürmektedir (s. 63-65). Bu da yeni ve farklı oluşumları gündeme getirmiştir.

Mısır'da etkin olan ve kitapta değinilen bir diğer akım da et-Tekfir ve'l-Hicre Cemaati'dir. et-Tekfir ve'l-Hicre Cemaati'nin geçmiş ve geleceğe dair görüşleri şöyledir: Bu cemaat geçmişin fikri birikimlerinin hiçbirini tanıtmakta buna karşın kendisinin ortaya koyduğu içtihatları ve görüşleri şüphe edilemeyecek tek gerçek olarak kabul etmektedir. Cemaatin kurucusu Mustafa Şükrî'nin düşüncesindeki uzlet anlayışı cemaat mensuplarının düzenle ilişkiye girmeme ve olaylar karşısında pasif tavır takınma politikalarında açıkça görülür. et-Tekfir ve'l-Hicre Cemaatini diğer İslamî akımlardan ayıran en belirgin özellikleri, akımın hükümetle çalışmayı, orduda hizmet etmeyi ve üniversitelerde okumayı kabul etmemesidir. Cemaate göre delil ancak Kitap ve Sünnet'tir. Bunlardan başka delil yoktur. Dünyanın sonu yaklaşmaktadır. Müslümanlarla kâfirler arasında bir savaş olacaktır Müslümanların bu savaşı beklemeleri vaciptir. Cihad fikrini kabul etmemekte, gelecekte bir İslam devleti kurulmasının gerekliliğine inanmamaktadırlar. Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında dünyanın son günlerinde çıkacak olan savaşta da kullanılacak tek silah kılıç olacaktır. 1981 Eylül ayındaki tutuklama kararları ile diğer İslamî akımlara gibi et-Tekfir ve'l-Hicre akımı da büyük bir darbe yemiş gerçekleştirilen tutuklamalar 1984 yılına kadar sürmüştür. Bu yeni şartlar altında cemaat görüşlerinde değişikliklere gitmeye başlamıştır (s. 90-99). Yani Mısır'daki İslamî alanda birbirini takip eden olaylardan sonra et-Tekfir ve'l-Hicre akımı

Şükri Mustafa'nın belirlediği sınırları aşarak daha birçok aşırılıklara varan kollarca temsil edilmektedir (s. 101).

Mısır'daki bir diğer cemaat de el-Cemaatu'l-İslamîye'dir. 1970'li yılların başında Mısır Üniversitesi çevresinde İslamî hareket denilince akla öncelikle el-Cemaatu'l-İslamîye akımı gelmekteydi. Çünkü bu akım Cihad, Tekfir ve İhvan akımlarının ortaya çıkışından çok daha önce gelişmeye başlamıştır (s. 103). Fakat Cihad cemaati daha sonrasında gelişme ve genişlemeyi gerçekleştirmemiştir.

Sonuç olarak yazarın da belirttiği gibi Mısır'daki İslamî hareketin iyice aydınlatılması ve sağlıklı bir biçimde ilerleyebilmesi için daha birçok araştırmaya ihtiyaç vardır. Bütün akım ve oluşumlar tam olarak ifade edilmemiştir. Yani eser kısa bir giriş kitabı gibidir. Ayrıca büyük ölçüde bir betimleme derecesinde kalmıştır. Değerlendirme ve yorumlama oldukça sınırlı bir seviyededir. Değerlendirmelerin sağlıklı bir zeminde olması için daha tarafsız bir bakış açısının geliştirilmesi de gereklidir. Yazarın eseri yazarken akademik bir kaygı gütmemesi bu eksikliklerin en önemli sebebi gibi durmaktadır.

Eserin çevirisinde çevirmenler serbest tercüme anlayışına dayanarak üslup düzenlemeleri yapmışlar ve bu okumayı daha akıcı hale getirmiştir fakat metne bağlı kalmayı zayıflatmıştır. Eser konuyla ilgilenenlere giriş seviyesinde bilgi verse de detaylı bilgi elde etmek isteyenlerin başka eserlere müracaat etmek zorunda kalacaklardır. Yapılan veya yapılacak olan yeni çevirilere ihtiyaç vardır.

Hermenötik, Kur'an ve Sünnet

Muhammed Müçtehid Şebusteri, Çev. Abuzer Dişkaya, İstanbul, Mana Yayınları, 2012, 400 Sayfa.

Cemile İffet Şahin, Semra Başkara, Betül Şentürk,
Ayşe Betül Işık, Elif Arslan

Bir metnin anlamının bulunmasını ifade eden Hermenötik, literatürde genellikle yorumlama sanatı olarak bilinir. Yahudi ve Hıristiyan teolojisinde tarihi çok eskilere dayanan hermenötik, modern dönemde felsefi sahada ilk kez Friedrich Schleiermacher ile evrenselleştirilmiştir. Günümüzdeki çizgisi ise Wilhelm Dilthey tarafından belirlenmiş, ardından da Martin Heidegger, Hans George Gadamer ve Jürgen Habermas gibi filozoflarca bu alanda kayda değer çalışmalar yapılmışlardır. Modern dönemde İslam dünyasında hermenötik ile ilgili akademik seviyede çalışmalar olsa da, bu yöntemle Kur'an ve Sünnet'e yaklaşan çalışmalar yeterince bulunmamaktadır. Bu bağlamda Şebusteri'nin *Hermenötik, Kur'an ve Sünnet* adlı eseri dikkat çekicidir.

İran'da aldığı klasik eğitiminin ardından bir dönem Almanya'da bulunan ve orada geçirdiği süre zarfında Batı kültürü ve felsefesiyle tanışma imkânı bulan Şebusteri, Kur'an ve Sünnet'e hermenötik yöntemle yaklaşmış, bu bağlamda yaptığı çalışmaları *Hermenötik, Kur'an ve Sünnet* adıyla kitaplaştırmıştır. Şebusteri'nin bu çalışması iki ana bölüm altına toplanmış, on sekiz makale ve üç ekten oluşmaktadır.

Eserin ilk bölümde Şebusteri, bir metnin nasıl yorumlanacağı noktasında müfessirlerin sahip olduğu ön kabul ve beklentilerinin yanı sıra beşerî bilgi ve tecrübeler çerçevesinde vahyin nasıl değerlendirileceğini irdeleyerek müfessirlerin, fakihlerin ve kelâmcıların ön kabul ve beklentilerini ele almakta, vahiy ve iktisadi fetvalarla ilgili değerlendirme yaparak bölümü sonlandırmaktadır.

Bu bağlamda Şebusteri *anlamın* bir metnin anlaşılmasında geçerli olan kuralların incelenmesinden ibaret olduğunu ve bunun modern dönemde 19. asırda başladığını söylemektedir. Yazara göre dil ve beyan gibi anlamının da tarihsel bir boyutu vardır ve anlam özenle ele alınıp incelenmelidir. Yazar, geçmişte metnin müellifi ve yorumcusu arasında zamansal açıdan uzun bir

mesafe olmadığı için, müellif ve yorumcunun ön kabul ve beklentileri arasında belirgin bir değişim söz konusu olmadığını; ancak modern dönemin tarihsel ufkuyla, geçmişin tarihi ufku arasında derin bir fark olduğundan, müellif ve yorumcunun ön kabul ve beklentileri arasında da derin bir fark ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Bu yüzden yazar anlamının bağımsız bir alan olarak ele alınıp incelenmesi gerektiğini söylemektedir. Yorumcunun ön kabul ve ön bilgileri, yorumcuyu yönlendiren beklentileri, tarih anlayışı ve tarihî ufku bir metnin yorumlanmasında kurucu unsurlardır ve bu unsurlar yazar tarafından hermenötik döngü olarak nitelendirilir. Ona göre söz konusu bu ön kabul ve bilgiler “tek doğru” anlamın olduğu vehminin ortaya çıkmasına engeldir. Çünkü her türlü bilgi ve bilme, bir ön kabul ve bilginin bulunmasına bağlıdır. Bunlar olmadan herhangi bir bilgi ortaya çıkmaz. Bir metnin anlaşılma sürecine, sahip olunan ön bilgiler eşlik eder. Bu ön kabul ve beklentiler bilindiğinde, örnek olarak tarihi bir metinden felsefi bir cevap beklentisine girilmeyecektir. Zira bu tutum, hatalı yorumdan başka bir sonuç doğurmaz ve metnin merkezî anlamının ortaya çıkarılmasında çarpıtmalara sebep olabilir. Çünkü bu yorumlar tecrübelerin başka tecrübelerle tercüme edilmesidir. Yazarın göre yorumcu bu tecrübelerle eleştirel yaklaşmalıdır. Aksi takdirde doğru anlam ortaya çıkmaz. Diğer bir ifadeyle, yorumcunu eski bir metni şekilsel olarak korumaya çalışması ve metni kendi bilgi ve beklentileri doğrultusunda istediği şekilde konuşurması yorumda sapmaya ve yorumcunun da anlamdan uzaklaşmasına sebep olur.

Şebusteri'nin bu bölümde tartıştığı diğer önemli bir husus, herkesin metinden aynı şeyi anladığı, dolayısıyla sadece semantikle yetinilebileceği iddiasının doğru olmadığıdır. Aynı anlamın çıkarılması sadece aynı ön kabul ve beklentilerin ortaya çıkmasıyla ilgilidir. Yazara göre insanların dinî düşünceleri, sahip oldukları beşerî bilgi ve birikimden beslenerek şekillenmektedir. Bu beşerî bilgi ise daima değişim halindedir. Bilgi ve tecrübelerin farklı olmasıyla insanların inanç ve iman anlayışları da birbirinden farklı olabilir ve bununla orantılı olarak değişime uğrar. Bu değişim her çağda farklı anlamların ortaya çıkmasına sebep olur. Bu değişimle bağlantılı olarak Kur'an ve hadislerin doğru anlaşılması noktasında sosyal bilimlerin birikiminden istifade edilmelidir. Beşerî ilimlerden yararlanmadan dinin doğru bir şekilde anlaşılması mümkün değildir.

Vahiy ve insan bilgisi bağlamında Şebusteri'nin ilk bölümde savunduğu temel iddia, fakihin ön kabul ve beklentileri onun Kur'an ve Sünnet 'ten fikhî hükümler çıkarmasında önemli rol oynadığıdır. Yazar bu iddiası ile ilgili iki soru sorup ilgili örneklerle konuyu temellendirmeye çalışmaktadır. Evrensellik ve geçiciliğin ölçütü nedir? Fakih, hükmün konusu olan özel durum veya olayı nasıl teşhis etmekte ve hükmün o konuyla ilgili olup olmadığına nasıl karar vermektedir? Yazarın vardığı sonuç içtihat ve fetvaların fakihin ön kabul ve beklentilerden etkilendiği ve ahkâmın terettüp ettiği konular hakkındaki bilgi birikimiyle gerçekleştiğidir. Yazar usul âlimlerinin fetva vermede ayetin mutlak olması ve bu hükümle ilgili icmanın bulunmasının evrensellik ve geçiciliğin belirlenmesinde yeterli bir ölçüt olmadığını ifade etmektedir. Buna ilaveten Şebusteri, dinî alandaki sabitlik ve değişkenlikten hareketle fakihin problemlere nasıl yaklaşması gerektiği üzerinde durmaktadır. Ona göre, insanın bireysel ve toplumsal yapısı hakkında yeterince bilgisi olmayan fakih hangi hükmün geçici ve değişken olduğuna karar veremez. Fakih eğer ön kabul ve beklentilerini revize etmeyip çağın akılcılığıyla uyumlu olmazsa, mukallit olmaktan öteye geçemez ve yeni problemlere de gerektiği gibi çözümler sunamaz.

Şebusteri, fıkıh ilminin zamanın bütün ihtiyaçlarına cevap verebilmesinin mümkün olmadığını şu şekilde izah etmektedir: Fikhî içtihadın gayesi Müslümanların kişisel ve sosyal yaşamlarının Kuran ve Sünnet'in ruhuna uygun olmasını sağlamak, değişiklikleri Kuran ve Sünnet ışığında yönlendirmektir; Kitap ve Sünnet'in insanlara sosyal ve siyasi mekanizmaların neler olduğunu ya da bunların nasıl kurulacağını söylemesi değildir. Bu bakış açısıyla fikhin tesis edici değil de sadece bazı sorulara cevap vereceği telakkisi oluşur. Bu durum şu iki sonucu doğurur: İlk olarak fakihin bireysel ve sosyal hayatın sürekli değişen gerçeklerini göz önünde bulundurmasını sağlayarak onu kuru ve biçimsel bir akıl yürütmenin tuzağından kurtarır; ikinci olarak, fakihin kendi çağının sorunlarına yönelmesini ve bu sorunlara çözüm sunmasını sağlar.

Şebusteri, fakihlerin siyasi fetva ve görüşleri hakkında Müslüman düşünürlerin üç farklı teori benimsediklerini ifade edip, bunlardan şu iki teori üzerinde durmaktadır: İlk teoriye göre Kuran ve Sünnet'te hem yönetimle ilgili

değersel ilkeler, hem de devlet kurumlarının nasıl olması gerektiği beyan edilmiş olup, Müslümanların bundan başka siyasi sistemi benimsemeleri mümkün değildir. İkinci teoriye göre Kuran ve Sünnet'te sadece değersel ilkeler vazedilmiş, zamanın ihtiyaçlarına göre bunlara uygun yönetim biçimlerinin belirlenmesi insanlara bırakılmıştır. Yazar, aynı kaynağa sahip Müslüman düşünürler arasındaki bu farklılığın ana sebebinin ön kabuller olduğunu iddia etmektedir. Ona göre her iki grubun sahip olduğu ilahiyat, antropoloji ve sosyoloji anlayışları eğilim ve yönelimlerinde en belirleyici etkeni oluşturmaktadır. İşte farklı olan bu ön kabul ve beklentiler fakihleri belli konu ve meselelere teveccüh etmelerini sağlarken diğer bazı konuları da görmezlikten gelmelerine sebep olmaktadır.

Şebusteri, dinî fetva ve teorilerin, diğer beşerî ilimlerdeki görüş ve teorilerden farklı düşünsel bir çaba olmadığını ve fakihlerin içtihat yaparken bir takım ön kabul ve beklentilere dayandığını ispatladıktan sonra, bu düşüncenin kabulünün, fetva ve teorilerin çağımız beşerî bilgi ve bilimlere doğrultusunda eleştirilip yenilenmesini zorunlu hale getireceğini vurgulamaktadır. Yazar, bu bağlamda dinî fetva ve teorilere eleştirel bir şekilde yaklaşmak gerektiğini belirtmektedir. Ona göre ilahî hüküm ve değerler hakkında görüş belirtmek tek bir kişinin tekelinde değildir. Bu durum dinî konular ve değerler üzerinde tartışmayı kutsal olmaktan çıkarır ve bu kutsallığın diğer alanlara da sirayet etmesini engeller. Yazar, eleştirel bir gözle bakılmadığı takdirde siyaset alanında oluşacak tehlikelere değinerek dinî fetvaların kutsal sayılması ve o fetvalarla ortaya çıkan siyasi rejimin de kutsal kabul edilmesi anlamına geleceğini ifade etmektedir. Bunun neticesi dinî fetva ve teorilere eleştiri yapılamaması ve yapılacak eleştirilerin de İslâmiyet'e yapılmış addedilmesidir ki bu da din açısından büyük bir tehlikedir.

Bu tartışmaların ardından Şebusteri, İslam geleneğinde farklı yorum anlayışlarını inceleyerek, her birinin bir ön kabul ve beklentiye dayandığını iddia etmektedir. Ona göre yorumcular, hadis ehli olan Selefî ve Eş'arilerin, Mu'tezilî kelâmcıların, Müslüman filozofların ve ariflerin ortaya koydukları farklı anlayış ve yöntemlerini benimsemişlerdir. Şebusteri'nin buradaki amacı bu metinlerin eleştirilebilir olduğunu göstermektir.

Yine bu bölümde Şebusteri, Kur'an'da geçen "Tanrı sözü" kavramının tahlilini yaparak vahiy kavramını incelemektedir. Bu bağlamda Müslüman kelâmcılardan Mu'tezilî ve Eş'arî kelâmcılar, İbn Kullâb, İbn Arabî'nin vahiy anlayışlarını inceleyerek Tanrı sözünün mahlûk olup olmadığını analiz etmektedir. Ona göre Kur'an okunup anlaşılabilir bir kitaptır. Böylece Tanrı sözünün somut bir vesika şeklinde nazil olduğunu ve Kur'an'ın insan tarihinin bir parçası olarak şeriatın temelini oluşturduğunu söylemektedir.

Şebusteri, ilk bölümün sonunda yine fakihlerin ön kabullerine değinmekte ve bu ön kabullerin iktisadi fetvaları oluşturduğunu belirtmektedir. Ona göre Kur'an'da iktisatla ilgili sabit ilkeler yoktur. Bu düşüncenin bir sonucu olarak Şebusteri fakihlerin oluşturduğu "İslam iktisadı" kavramını da eleştirmektedir. Bir fakihin iktisatla ilgili bir fetva verebilmesi için öncelikle Kur'an ve Sünnetten bağımsız bir ilim dalı olan iktisat hakkında alt yapı oluşturmayı ve teorik duruş sahibi olduktan sonra iktisatla ilgili fikhî meseleleri incelemeye geçmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Şebusteri'nin ikinci bölümde ele aldığı konular eleştiri ve ıslah gibi kavramlar, dinî düşüncenin ne olduğu ve dinî düşüncenin inşasıdır. Burada yazar, ıslah ve yeniden inşa konusunda belli başlı yaklaşımları sunmaktadır.

Dinî kavramların zamanla değişimini ele alan yazara göre, insanlar din ve mezhepler hakkında yanlış bilgi edindikleri için birbirlerinden uzaklaşmışlardır. Sağlıklı bir ilişki için gereken şart, dinî ve mezhebi inançların zamanla değiştiği gerçeğini göz önünde bulundurmandır. Bu durum anlam değişimleri, yeni kavram ve anlamların ortaya çıkmasıyla kendini gösterir. Farklı anlayışlara sahip toplum fertleri arasındaki ilişkileri sağlıklı bir temele oturtma görevi ise yazara göre iyi niyetli siyasetçilere düşer. Dinî kavramlar zamanla içerik olarak değil, şekilsel olarak değişir. Bu değişimin neticesinde ortaya yeni bir hakikat çıkmamaktadır.

Şebusteri'ye göre dünya barışı için farklı dine mensup milletler arasında makul bir diyalog zemini oluşturulmalıdır. Yazar Batıların Oryantalizm ve İslamoloji türü yapılanmaları sebebiyle bizi bizden daha iyi tanıdıkları dile getirerek, bizim de bu tür yapılanmalara olan ihtiyacımızın gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Yazar eserde dinî metinlere uygulanan tarihsel eleştiri yönteminin gerekliliği konusunda da Hıristiyanların yaşadığı deneyim ve bu yöntemin

aşamaları hakkındaki çalışmaların bizim için örnek olabileceğini ifade etmektedir.

Yine bu bölümde Şebusteri kelâm konusunda, "Klasik kelâm anlayışı ne tür sorunlar barındırıyor? Kelâm ilminin görevleri nelerdir?" gibi sorulara cevap vererek yine kelâm ilmi konusundaki görüşlerini de dile getirmektedir.

Dinî düşünce eleştirilmeli mi, eğer eleştirilecekse nasıl eleştirilmesi sorunu bağlamında Şebusteri, öncelikle eleştiri nedir, dinî düşünceden kastedilen nedir? Dinî düşünce eleştirisi nasıl yapılacak? Dinî düşünce eleştirisi içeriden mi dışarıdan mı yapılacak? sorularını gündeme getirip, bu sorulara cevap aramaktadır. Örnek olarak yazar, içeriden yapılacak eleştiri ile dışarıdan yapılacak eleştiri arasındaki ilişkiyi şöyle ifade etmektedir: İçeriden yapılacak eleştiri, asla dışarıdan yapılacak eleştiri göz önünde bulundurulmadan yapılmamalıdır. Dinî düşüncenin içeriden yapılacak eleştirisi bir esasa binaen yapılmalıdır ki; bu esas da tevhitir.

Şebusteri'nin bu bölümde ele aldığı bir diğer konu ise akıl ve vahyin özgürlüğü konusudur. Yazar öncelikle Hıristiyanların bu konudaki tecrübelerinden bahsetmekte ve aklın kendisini anlamlandırmasının tarihi süreç itibarıyla nasıl gerçekleştiğine değinmektedir. Son merhalede gelinen nokta aklın kendi uyacağı kuralları kendisinin belirlemesidir.

İçtihat konusunda ise yazar, *İslam'da Dinî Düşüncenin Yeniden İnşası* adlı kitabından hareketle İkbâl'in görüşlerini ele almaktadır. İkbâl'e göre fıkıhın dünyevi boyutları zayıflamış, günümüzde tutarlılığını kaybederek anlaşılama-yan bir içtihatlar yığını haline gelmiştir. Fıkıhın bu anlamda eksikliklerinin giderilmesi gerekmektedir. Yazara göre, İkbâl'in düşüncesinde içtihat ile ilgili vurgulanması gereken önemli husus, ilahî değerlerin her çağda ihtiyaçları giderebilecek sosyal-siyasi kurumların oluşturulup bu konuda gerekli düzenlemelerin yapılmasıdır. İkbâl'in bütün derdi dinî düşüncenin her alanında içtihat yapılmasını sağlamaktır. Bu konuda geçmişin kılavuzluğunu da gerekli görmektedir. Şebusteri'nin önem verdiği başka bir nokta da İkbâl'in Müslümanların Sünnet'in evrensel değer ve hükümler barındıran yönüyle Hz. Peygamber dönemine has uygulama ve düzenlemeleri kapsayan kısmının birbirinden ayrılmasının gerekliliğine vurgu yapmasıdır.

Sonuç olarak, Şebusteri'nin savunduğu Kur'an ve Sünnet'e hermenötik yaklaşım, çağlar arasında aşılmaz görülen değişimi ortadan kaldıracılabilecek tek yöntemdir. Fıkhî içtihatlar ve tefsirler diğere ilimler ile revize edilerek on dört asır önce inen Kur'an ve o dönemde şekillenmiş olan Sünnet arasında köprü kurulmalıdır. Ancak bu tutumla Kur'an'ın her çağa hitap eden evrensel bir kitap olduğu hükmü geçerlilik kazanacaktır. Kitap özellikle akademik çalışma yapan veya yapacak olan kimselere şiddetle tavsiye edilir; umulur ki burada ifade edilen fikirler tabu haline getirilmiş ön kabul ve varsayımların yeniden değerlendirilmesine vesile olur.

Hadis Yazıları

Abdullah Aydınlı, İfav Yayıncılık, İstanbul, 2014, 483 Sayfa

Sümeyye Boz⁴

İlim, merak ve ilgi duygusundan beslenen ve çalışmayla şekil alan bir süreçtir. İlim bir gelenektir aslında. İlk olarak mukaddem âlimlerin aktardıkları öğrenilir. Ardından belli bir olgunluk kazanılınca kişi aldığı birikiminin üzerine kendi bakış açısını koyar. Önceki yapılmış olan çalışmaları incelemek kişinin ayaklarının yere sağlam basmasını sağlar. Yeni çalışmalara imza atmak ise adeta “bende varım” demektir. Böylelikle hem nesiller arasındaki aktarım sağlanmış olur hem de ilimde yenilikler/üretkenlikler ortaya çıkmış olur. Kitabını tanıtacağımız yazar gençlik döneminden itibaren hadise ilgi duyan bir üstad... Yazar 30 yılı aşkın süredir *Hadis* alanında muhtelif çalışmalara imza atmaktadır. Çeşitli yayın organlarında (dergi, tebliğ metinleri, müzakere vb.) yapmış olduğu çalışmalarının tümünü bir kitapta toplamak amacıyla bu eserini meydana getirmiştir.

Aydınlı'nın, *Hadis Yazıları* isimli kitabı Önsöz ve 3 ana bölümden meydana gelmektedir. Önsöz'ünde kitabın telif amacı ve kitabın düzenlenmesinde kullanılan yöntemden bahsedilmektedir. Ayrıca Önsöz'e *Abdullah Aydınlı ve*

---

⁴ Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

İlâhiyatı başlıklı bir röportaj eklenmiştir. Bu röportajda yazarımızın ilâhiyatçılık serüveni, neden hadis alanını seçtiği ve öğrencilere tavsiyeleri yer almaktadır.

Kitabın ilk bölümü *Hadis Tarihi* başlığı altında 13 yazıyı içermektedir. İlk yazı, *Kur'an-ı Kerim'de Gaib Zamirinin Bir Kullanışı Bağlamında Hz. Peygamber'e İtâatın Mahiyeti* başlığındaki bir makaledir. Makalede örnek verilen ayetler ve yorumlarına bakıldığında zamirin mercii konusunda çok farklı anlayışların olduğu dile getirilmektedir. Zamirin Allah ve Resulü'nü kastettiği tespit edilmektedir. İkinci yazı, Kuran ve Sünnet Sempozyumu'nda sunulan ve tebliğ metinleri kitabında basılan *Rivayet Asrında Sünnet Kavramı* başlıklı tebliğ metnidir. Bu tebliğde sünnetin rivayet döneminde yerine ve kullanan şahsın temayülüne bağlı olarak altı manada kullanıldığına ve bu manaların örneklerle açıklamasına yer verilmiştir. Üçüncü olarak *Hadis Rivayetinde Yazının Kullanımı ve Güvenilirliği* başlıklı, Milletlerarası Sünnetin Dindeki Yeri Sempozyumu'nda sunulan tebliğ metnidir. Hadislerin yazıya geçirilme süreci ve hadislerin yazımının yasaklanıp – yasaklanmadığı konularına değinilen yazıda hadislerin hızlı bir şekilde yazıya geçirildiği dile getirilmektedir. Hadislerin yazıya geçirilme aşamalarını, senedlerde kullanılan eda sigaları ve hadis ıstılahlarının yardımıyla tespit etmenin mümkün olduğu söylenmektedir.

Dördüncü yazı olarak *Sünnetin Geçmişte ve Günümüzde İhmali Meselesi* karşımıza çıkmaktadır. Bu yazı Dr. M. Mustafa el- A'zamî' den yapılan bir çeviridir. Fitnenin tarihinden bahsedilmekte olup, son yıllarda yapılan sünnet inkârcılarının delillerinin eski dönemdeki sünnet inkârcılarının delillerinden farklılık göstermediğine vurgu yapılmaktadır. Beşinci yazı *Hadis Karşıtlığının Yeni Gereçekleri* başlığını almaktadır. İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Sempozyumu'nda sunulan tebliğ metnidir. Hadis karşıtlığının Sünnet karşıtlığı olduğu söylenmekte ve bu meselenin Kur'anî ve tarihî veriler ışığında çözülebileceği mümkün görülmektedir. Altıncı olarak *Sahabe Coğrafyasının Bir Parçası Olarak Doğu Anadolu* isimli tebliğ metni yer almaktadır. Doğu Anadolu'da bulunan 117 sahabe belirlenmiştir. Fakat buradaki sahabe sayısının daha fazla olduğu tahmin edilmektedir. Halk arasında sahabe olduğu iddia edilen kabirlerin görüldüğü ve bu kimselerle ilgili kaynaklarda bilgi

olmamasına karşılık bu kimselerinde sahabi olarak kabul edilebileceği ileri sürülmektedir. Metnin sonuna iki tane ek tablo eklenmiştir. Bu eklerde sahabelerin yaşamış olduğu kentleri gösteren bir tablo ve Doğu Anadolu'da olduğu tespit edilen 117 sahabinin listesi yer almaktadır.

Yedinci yazı olarak, *Hadis Kitaplarının Güvenilirliği – Sorunlar, Çözümler* başlıklı makale karşımıza çıkmaktadır. Hadis kitaplarının güvenilirliği tarih boyunca tartışla gelmiştir. Hadis âlimleri bu sorunu erken dönemde fark ederek çözüm yolları üretmeye çalışmışlardır. Bu çözüm üretme sürecinin dönemin şartlarıyla beraber değerlendirilmesine vurgu yapılmaktadır. Ayrıca hadis âlimlerinin bu çözüm arayışlarının sorunu tamamen halletmediği ama çalışmalarının takdire şayan olduğu dile getirilmektedir. Sekizinci yazı, *İslam ve Modernleşme* başlıklı 2. Kutlu Doğum İlmi Toplantısı'na bildirilen tebliğin müzakeresinin metnidir. Prof. Dr. Mehmet S. Hatiboğlu'nun *Kültürel Kaynaklarımızı Tenkitten Geçirme Zarureti* tebliğinin müzakeresi yer almaktadır.

Diğer bir makale, Muhammed Hamidullah'ın *el- Bokhari, Les Traditions Islamiques* isimli kitabının önsöz kısmının çevirisidir. Bu kitap Sahih-i Buhârî'nin 4 ciltlik Fransızca çevirisinde yapılan yanlışlıkları düzeltme notlarını ihtiva etmektedir. Onuncu olarak *Hasan Basrî - Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri* - ismi verilen yazı yer almaktadır. Hasan Basrî'nin hayatı hakkında genel bilgiler verildikten sonra 17 adet eseri ve özellikleri sıralanmıştır. Hasan Basrî'nin hadisin metnine önem verdiği, bu nedenle de çokça irsal ve tedliste bulunduğu dile getirilmektedir. Harf sırasına göre sahabe ve tabiundan rivayet etmiş olması muhtemel 61 şahıs zikredilmektedir. On birinci yazı *Osmanlı Hadis Âlimlerinden Bandırmalı Küçük Hamid Efendi'nin Hayatı ve Eserleri*'dir. On ikinci olarak Ahmed Ziyaüddin Gümüştanevî Sempozyumu'nda sunulan *Bir Hadisçi Olarak Ahmed Ziyâuddin Gümüştanevî* başlıklı tebliğ metni yerini almaktadır.

İlk bölümün son yazısı olarak *Şia'da Hadis* başlıklı yazı karşımıza çıkmaktadır. Şii- İmamî Müslümanların hadis hakkındaki görüşleri yer almaktadır. Şia'ya göre Hz. Peygamber'in hadisleri ile imamlarının (Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye isimlerini bildirmiş olduğu 12 imam) hadislerinin hepsine *merfû' hadîs* denildiği dile getirilmektedir. Şia'nın hadislerin tespit yönteminde kullandığı sınıflandırmada *mümin olmak* vasfıyla kastedilenin Şia'nın İma-

miyye koluna mensup olması anlamına geldiği söylenmektedir. Hadislerin sahihlik bakımından 4 kısma ayrıldığından bahsedilmektedir. Şia'ya göre İslam tarihinde ilk hadis kitabını Hz. Ali yazmıştır ve bu kitapta bütün helal ve haramlar bulunmaktadır. Şia'nın dört hadis kitabı (kütüb-i erba'a-i hadisiyye) ve dört rical kitabı (kütüb-i erba'a-i ricâliyye) sıralanmakta ve bunlar hakkında bilgiler verilmektedir. Şia'nın hadise farklı yaklaşımlarının en önemli neticesi olarak hadislerin, Kuran'ın bazı ayetlerinin farklı anlaşılmasına sebep olduğu önemle vurgulanmaktadır.

Kitabın 2. ana bölümü *Hadis Usûlü* yazılarını içermektedir. Bu bölümde yazarın sekiz yazısı yer almaktadır. İlk olarak *Sünnetin Kaynağı Hakkında* isimli çalışma yer almaktadır. Bu çalışmada, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinin vahye dayandıkları ya da vahye dayalı şeyler mertebesinde oldukları söylenmektedir. Ayrıca hadislerin vahye dayanması veya dayanmamasının onlardan hüküm çıkarılması konusunda önemli olmadığı dile getirilmektedir.

Diğer bir yazıda ise; Ebu Sa'd Abdulkerim ibn Muhammed es- Sem'âi'nin *Edebu'l- İmla' ve'l- İstimla'* isimli eseri hakkında bilgi verildikten sonra bu eserin özet tercümesi yer almaktadır. Bu eser hadis alma usullerinin en üstünü olarak kabul edilen *İmlâ* metodunun müstakil olarak ele alındığı bir kitaptır.

Bu bölümdeki üçüncü yazı olarak *Hadislerin Değerlendirilmesi* adlı çalışma yer almaktadır. Bu yazı 1985 yılında Diyanet Dergi'sinde yayınlanmıştır. Bu çalışmada Hz. Peygamber'e nispet edilen bir haberin O'na ait olup olmadığı araştırılması ve bu durumun neticesinde hükme varılması konusu ele alınmaktadır. Yani daha teknik bir tabirle hadislerin tashih ve taz'ifi değerlendirilmektedir. Yazarımız hadislerin tashih ve taz'ifinin konunun uzmanları tarafından yapılması kaydıyla günümüzde de yapılabileceğini dile getirmektedir.

Aydınli'nın diğer bir çalışması olarak, şuan ki Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez'in *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu* başlıklı doktora tezi üzerine yapılan bir tanıtım ve değerlendirme yazısı yer almaktadır.

İkinci bölümdeki beşinci çalışma *Bir “Düşünce”de Hadis Metodolojisi* ismini almaktadır. Bu çalışma M. Hayri Kırbaşoğlu'nun *İslam Düşüncesi'nde Hadis Metodolojisi* adlı eseri üzerine yazılmış bir eleştiri yazısıdır.

İslâmî İlimlerde Metodoloji Problemi başlıklı ilmî ihtisas toplantılarının yedincisi 24-25 Ocak 2004 tarihinde İSAV tarafından İslâm Tarihi Metodolojisi adıyla gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda Prof. Dr. M. Hayri Kırbaşoğlu tarafından *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Doç. Dr. İbrahim Hatiboğlu tarafından da *Klâsik Hadis Usûlü ve Çağdaş Hadis Metodolojilerinin Değeri Üzerine* konulu tebliğler sunulmuştur. Yazarımızın bu iki tebliğ üzerine yapmış olduğu müzakere altıncı yazı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yazarımızın başka bir çalışması da İngilizce olarak kaleme alınmış olan *The Prayer of Jawshan – A Study of Its Sources-* 'dır. Bu çalışmada Büyük Cevşen Duası ele alınmaktadır. Sonuç olarak bu duanın Hz. Peygamber'e ait olmadığı tespit edilmiştir.

Bu bölümün son yazısı Arapça kaleme alınmış *es-Seyyid Hâmid el-Bandırmaî (1111-1172/1699-1758 veya 1759)* ve *'Ukûdü'd-dürer fî 'ilmi'l-eser* başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada Bandırmalı Hâmid b. Yûsuf'un Hz. Peygamber'in soyundan geldiği bildirilen bir Osmanlı âlimi olduğu söylenmektedir. İstanbul'daki öğreniminden sonra Suriye, Mısır ve Hicaz bölgelerine ilim öğrenmek gayesiyle yolculuklar yapmıştır. Bu yolculuklarının ardından İstanbul'a dönmüş ve orada ilmî ve dinî faaliyetlerini sürdürmüştür. Sayısı 80'e varan eserlerinden günümüze sadece 5 tanesinin ulaştığı anlaşılmaktadır. Bu eserlerden birisi olan *Ukûdü'd-dürer*, bir hadis ıstılahları sözlüğü olup alanındaki ilk eserdir. Bandırmalı Hâmid b. Yûsuf bu eserinde, 18 usul kitabından derlediği 167 ıstılahı harf sırasında zikrederek haklarında bilgi vermiştir. Yazarımız, Hâmid b. Yûsuf'un bu eserinin metnini çalışmasının sonuna eklemiştir.

Kitabımızın *Muhtelif Konular* başlıklı son ana bölümünde beş çalışma yer almaktadır. Bunlardan ilki Prof. Dr. Muhammed Hamidullah'ın *Les Voyages du Prophete Avant L'Islam* (Hz. Peygamber'in İslam Öncesi Seyahatleri) isimli çalışmasının tercümesidir. İkincisi Hz. Peygamber ve Aile Hayatı Konulu Tartışmalı İlmî Toplantı'ya (İstanbul, 2-3 Nisan 1988) sunulan ve bildiri kitabında basılan *Kendi Dilinden Hz. Peygamber* isimli tebliğ metnidir.

Son bölümün üçüncü yazısı olarak Prof. Dr. Ali Yardım'ın *Peygamberimiz'in Şemali* isimli eseri üzerine yapılmış bir değerlendirme yazısı yer almaktadır. Dördüncü yazı ise, İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu'nda sunulan ve bildiri kitabında basılan *Hz. Peygamber'in Terbiyesinde Yetişen Çocuklar* isimli tebliğ metnidir. Bu tebliğ metninde Hz. Peygamber'in çocuk ve torunlarıyla çok yakından ilgilendiği; onlara karşı sevgi, anlayış ve şefkatle muamelede bulunduğu dile getirilmiştir. Hz. Peygamber'in ümmetine örnekliği vurgulanmıştır. Son çalışma olarak Maxime Rodinson'un *Hz. Muhammed'le ilgili Araştırmaların Bilançosu* (*Bilan des études Mohammediennes*) isimli yazısının çevirisi yer almaktadır.

Sonuç olarak; kitabın yazarı adeta bir derleme çalışması meydana getirmiştir. Tarihte nice âlim dağınık (tek bir eserde toplamak yerine muhtelif kitaplarda yer alan sahife veya cüzler) olarak yaptıkları çalışmalardan ötürü sadece isimleriyle anılıp, eserleri kaybolmuştur. Yazarımız sanki tarihten ders çıkarıncasına ömrünün çeşitli dönemlerinde kaleme aldığı çalışmaları bir araya toplayarak hem bu çalışmalara ulaşım imkânını artırmış hem de çalışmalarının kalıcılığını garanti altına almıştır. Bu eser genel itibarıyla hadisle doğrudan ya da dolaylı olarak alakalı olan konuları ele almaktadır. Hadis alanına ilgi duyan kimselerin okuyabileceği ve hadisle alakalı geniş yelpazeli ürünlerin bulunabileceği bir eserdir.

Tenzîhu'l-Enbiyâ ve'l-Eimme

Ali b. Hüseyin el-Müsevî el-Murtazâ, İntişâtu's-Şerîf er-Râdî, Kum, 1387, 240 Sayfa

Habib Kartaloğlu*

İslam mezhepleri arasında ismet konusunun niteliği, mahiyeti ve sınırları konusunda farklı görüşler vardır. Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile ismetin peygamberlere ait bir sıfat olduğunu kabul ederken Şîa ismetin kapsamını genişleterek

---

* Arş. Gör, Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalı (hkartaloglu@sakarya.edu.tr)

imamlarında da peygamberlerde olduğu gibi ismet sıfatı olduğunu savunmaktadır. Peygamberler gibi imamların da doğumdan itibaren büyük ve küçük günahlardan, hata ve unutmada masum olduklarını iddia eden Şii anlayışa göre peygamberlerin masum olduğuna dair olan delillerin tamamı imamlar için de geçerli delillerdendir. Esas itibarıyla Şii anlayışa göre imâmet akidesi merkezî bir önemi haiz olduğundan dolayı Hz. Peygamber'in hem risâlet öncesi hem de peygamberlikten sonrası dönemlerinde hata yapma ihtimalinin söz konusu dahi olmadığı üzerinde dikkatle durulmuştur. Zîra böyle bir ihtimal olursa Hz. Peygamber'in halefi, vasîsi ve nassla tayin edildiklerine inanılan imamlar için de aynı durum söz konusu olabilir. Dolayısıyla bir inanç doktrini olan imâmet anlayışının zedelenme ihtimali ortaya çıkabilecektir.

Şii düşünce içerisinde ismet anlayışı çeşitli bölümler içerisinde bahsedilmiş olmakla birlikte tespit edebildiğimiz kadarıyla Şerîf el-Murtazâ'nın *Tenzîhu'l-Enbiyâ ve'l-Eimme* adlı eseri, konuyu bir bütünlük içerisinde ele alan önemli eserlerden biridir. Eser literatürde "Tenzîhu'l-Enbiyâ" şeklinde meşhur olmasına rağmen eserin içeriğinde hem peygamberlerin hem de imamların büyük ve küçük günahlardan münezzeh olduklarından bahsedildiği için Necâşî'nin belirttiği şekliyle eserin ismini "Tenzîhu'l-Enbiyâve'l-Eimme" şeklinde vermek daha isabetli gözükmektedir. Eserin ne zaman telif edildiği konusunda kesin bir bilgi yoktur. Ancak kaynaklarda Şerîf el-Murtazâ'nın öğrencilerinden Muhammed el-Busravî'ye h. 417 yılının Şaban ayında icazetini verdiği kitaplarının listesi içerisinde bu eser de yer almaktadır. Bu itibarla da eserin belirtilen tarihten daha önceki bir dönemde telif edildiğini söyleyebiliriz.

Hocası Şeyh Müfid'den (ö.413/1032) sonra Şii -Usûlî anlayışı devam ettiren Şerîf el-Murtazâ eseri bir mukaddime ve iki bölüm şeklinde telif etmiştir. Şeyh Müfid'in konuyla alakalı risâlesi göz önünde bulundurulduğunda bu eserin oldukça ebatlı sayılabilecek bir boyutta olduğunu söyleyebiliriz. Mukaddime kısmında (s. 15-23) müellif eseri peygamberlerin ve imamların her türlü günahattan münezzeh olduklarını ve bu konuda muhaliflerin öne sürdükleri iddiaları çürütmek maksadıyla telif ettiğini söylemektedir. Ayrıca bu kısımda, iki önemli meseleye de yer verilmektedir. Bunlardan birincisi, peygamberler ve onların ismeti konusunda mezheplerin görüşlerini beyan; diğeri de peygam-

berlerin her türlü gûnahtan münezzehtir olduklarına dair –müellifin kendi anlayışına göre- doğru olan görüşü açıklamaktır.

Müellif eserin birinci bölümünde (s. 22-182) peygamberlerin ismeti konusunu ele almaktadır. Burada ayetlerden hareketle muhaliflerin hata ettiklerini öne sürdükleri Hz. Adem, Nuh, İbrâhîm, Ya'kûb, Yûsuf, Eyüb, Şu'ayb, Musa, Dâvud, Süleymân, Yûnus, 'Îsâ ve Hz. Muhammed'in hata etmedikleri konusunu işlemiştir. Şerîf el-Murtazâ öncelikle ilgili ayetlerde muhaliflerin açıklamalarına yer vermiş ardından da öne sürdükleri ayetleri çeşitli vecihlerle izah etmeye çalışmıştır.

İmamların ismeti konusunun ele alındığı ikinci bölümde (s. 182- 241) Şerîf el-Murtazâ, imamların hepsine yer vermekten ziyade İmam Ali, Hasan, Hüseyin, Ali er-Rızâ ve Mehdi Muntazar ile ilgili öne sürülen iddialara cevap vermektedir. Müellif eserin başında peygamberler gibi imamların da masum olduğunu belirttiğinden dolayı ve bu kabulden hareketle bölümün baş kısmında imamların ismeti konusuna hiç değinmemekte ve imamlar ile ilgili muhaliflerin iddialarına cevap vermeye çalışmaktadır.

Emîru'l-mü'minîn'in ismetini ele aldığı kısımda (s. 182-220) İmam Ali'nin ilk üç halifeye bey'at etmesi, onların arkasında namaz kılması, meclislerinde bulunması, kızını Hz. Ömer'le evlendirmesi ve tahkimi kabul etmesi gibi meselelerde öne sürülen delillere cevaplar vermeye çalışmış ve İmam Ali'nin de ismet sahibi olduğunu vurgulamıştır. İmam Ali ile ilgili bölüme nazaran oldukça kısa tuttuğu son kısımda da İmam Hasan'ın halifeliği bırakması ve Muaviye ile anlaşması; Hz. Hüseyin'in ikazları dikkate almadan Kufe'ye hareket etmesi; İmam Ali er-Rızâ'nın gasıb Abbasi halifesinin veliahtlığını kabul etmesi ve son olarak da İmam Mehdi el-Muntazâr'ın gaybete girmesi ile ilgili yöneltilen iddialara cevap vermektedir.

Soru-cevap tarzında telif edilen eserde Şerîf el-Murtazâ, soru/mesele kısmında “eğer bir kişi şöyle derse” veya “şöyle denirse” gibi ifadelerle başlamak suretiyle soruyu soran kişinin kimliğini veya hangi fırkaya mensup olduğunu belirtmemiştir. Bu itibarla da müellifin konuyla alakalı olarak yaşadığı dönemde İmâmiyye'ye yöneltilen itirazlara kurgusal bir bütünlük içerisinde cevaplar verdiğini söyleyebiliriz. Müellif kendi görüşlerini açıkladığı ve muhaliflerin itirazlarını cevapladığı kısımda naklî delillerden ziyade aklî metotlar

çerçevesinde konuları ele almaktadır. Ele aldığı mesele ile ilgili genel olarak birden fazla ihtimali dikkate almak suretiyle farklı yönlerden meseleyi açıklamaya çalışmaktadır. Ayrıca gerekli yerlerde dilsel açıklamalar yapmakta ve bazı şiiirlerden deliller getirmek suretiyle görüşünü açıklamaya çalışmaktadır.

Sonuç itibariyle Şeyh Müfid'den sonra Şii-İmâmî düşüncenin temsilciliğini yapmış olan Şerîf el-Murtazâ'nın bu eseri kanaatimize göre oldukça önemlidir. Zira müellif hem peygamberlerin hem de imamların ismeti konusunu bir bütünlük içerisinde ele almıştır. Ayrıca da müellif eserinde, muhalif olarak gördüğü fırka/grupların yönelttiği itirazlara yer verdiği için, genel olarak ismet konusunda Hicrî dördüncü asrın sonu ve beşinci asrın ilk çeyreği dönemlerinde Şii İmâmiyye'nin karşılaştığı itirazları öğrenme imkânı sağlamaktadır. Diğer taraftan da cevaplar kısmında olabildiğince aklî ilkeler çerçevesinde açıklamalara yer verilmiş olmasından dolayı müellifin metodolojisini tespit etmemizde büyük önemi haizdir.

Tefsire Akademik Yaklaşımlar

Editörler: Mehmet Akif Koç, İsmail Albayrak, Otto Yay., Ankara 2014.
1.c. 386 s., 2.c. 367 s.

Veysel Gengil*

Mehmet Akif Koç ve İsmail Albayrak editörlüğünde hazırlanan iki ciltlik bu kitap, 19 yazar tarafından hazırlanmış, mezheb, içerik-konu, zaman ve mekan odaklı, üç üst başlık altında toplam 22 makaleden müteşekkildir. İsmail Cerrahoğlu tarafından takriz, editörler tarafından takdim yazısı bulunan eserde, yazarlar hakkında tanıtıcı bilgilere de yer verilmiştir. Öncelikle makalelerin içeriği hakkında bilgi verilecek ardından kitabın genel bir değerlendirilmesine geçilecektir.

Mezheb Odaklı Yaklaşımlar üst başlığındaki dört makalenin ilki M. Akif Koç tarafından yazılmıştır. “*Tefsirde Keyfiliğin Çaresi, Tefsir Rivayetleri*” (s.

---

* Arş. Gör, İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Tefsir ABD.

43-55) başlıklı çalışmada, tehadî ayetlerinden yola çıkılarak, konular bağlamından koparılarak, te'vîl adı altında ayetlere sayısız manaların yüklendiğini, bu problemin önüne geçmek için de mezhebi temayüllerden kurtularak ayetlere ilk muhatabın anladığı şekilde mana verilmesini, bunun için de tefsir rivayetlerine başvurulması gerektiğini vurgulamaktadır. Yazar, nüzûl sebebini verdiği üç ayetin örneğinde kendisine karşı okuyucuya, ilgili ayetlere başka hiçbir mananın yüklenmesi mümkün değil midir veya bu yöntemin bütün ayetlere teşmîli kâbil midir? sorusunu sorma hakkı vermektedir.

Mezheb Odaklı Yaklaşımlar üst başlığı altında “Şii Tefsir Geleneği” adlı (s. 57-94) ikinci makale, Aslan Habibov tarafından yazılmıştır. Şia tefsir geleneğinin tefsir tarihi eserlerinde kınanan rey tefsirleri dahilinde yer almasını eleştiren yazar, değerlendirmelerinde mezhebi ayrıma gitmenin objektif olmadığı üzerinde durmaktadır. Savunma odaklı olduğu izlenimini veren makalede, şia tefsir geleneği hakkında doyurucu literatür bilgisi sunan yazar, şii tefsir geleneğinden bahsedilirken sadece ilk dönemin baz alınmaması gerektiğine, bu geleneğin -sabiteleri hariç- tefsire olan yaklaşımlarının zamanla değiştiğine vurgu yapmaktadır.

Tefsirde Mu'tezile Ekolü (s. 95-132) başlıklı makalesinde Mustafa Öztürk, genelde mezheplerin ötekine karşı, konu bağlamındaysa Eşârielerin Mu'tezile'ye karşı tahkire varan ifadelerin bulunduğuna değinmektedir. Yazar, makalesinde, Mutezîlenin varlık sahasına çıkışını, kendinden sonrakilerine etkisini, usûlü hamsesini, sanılanın aksine hadislere yaklaşımlarının müspetliğini (s. 106) ve Kur'ân'ın icazı konusundaki görüşlerini diğer makale ve eserlerinde olduğu gibi akıcı ve zengin kaynaklı işlemektedir. Bununla birlikte halku'l-Kur'ân hakkında Mu'tezile'nin temellendirmelerini işleyen yazar, meselenin neyden kaynaklandığı ve niçin tartışıldığı sorularına tenzih meselesi ve siyasi bir proje (s. 132) olduğu yönünde cevap vermiş fakat dönemin Suriyeli Hristiyan teologlarının 'üknûmu selâse' hakkındaki tartışmalarının da konunun çıkış noktalarından biri olduğuna değinmemiştir.

Mezheb Odaklı Yaklaşımlar bağlamında ilk üç makalede olduğu gibi İsmail Albayrak tarafından “*Harici-İbâdî Tefsir Üzerine Genel Bir Değerlendirme*” (s. 133-181) başlığı altında yazılan makalede de tefsir tarihi çalışmalarında kendi dışındakini marjinal sayma düşüncesinin eleştirildiği görülmektedir. (s. 133-

135) Yazar, her haricinin veya haricîliğin bir kolu olan İbâdîlerin bedevî olmadığını, tefsir sahasındaki düşüncelerinde erken dönem ile modern dönem arasında büyük farklılıkların bulunduğunu, fikirlerinin tartışma zemini oluşturmasından ötürü İslamî entellektüelliğe zenginlik kattığını (s. 144) özellikle son dönem çalışmaları ve meşhur tefsirlerden istifade ile hazırladıkları eserleri nedeniyle sapkın mezheb sınıflandırılmasından çıkmayı hak ettiklerini ifade etmektedir.

İçerik Odaklı Yaklaşımlar başlıklı ikinci bölüm konu merkezli, dil merkezli ve oryantalistlerin çalışma ve etkileri alt başlıklarıyla toplam 12 makaleden oluşmaktadır. “Konu Merkezli Yaklaşımlar” başlığı altındaki ‘*Fıkhî Tefsir Geleneği*’ (s. 185-204) Selim Türcan ve Süleyman Gezer tarafından yazılmıştır. Yazarlar, Fıkhî Tefsir’in farklı mezhepleri (s. 201-202) ve ideolojik eğilimleri yansıtması (s. 199-200) nedeniyle bir ekolden ziyade tefsir geleneğinin bir parçası (s. 204) veya edebiyat biçimi (s. 185) olarak okunması eğilimindedirler. Diğer taraftan Fıkhî tefsirlerin kendi içlerinde “Fıkıh bablarına ve Mushaf tertibine göre tasnif edildiğini zikreden yazarlar, fıkıh bablarına göre yapılan çalışmaları modern dönem konulu tefsir çalışmalarına benzetmektedirler.

Konu Merkezli Yaklaşımlar başlığı altında ikinci makale Murat Sülün tarafından yazılan “*Tefsir İlmi Açısından Kur’ân-ı Kerîm’e İşâri Yaklaşımlar*” adlı çalışmadır (s. 205-229). Fakihlerin kıyas dediğine, sûfilerin işaret dediklerini (s. 218), işâri tefsirin de temel de bir te’vîl faaliyeti olduğuna (s. 205) dikkat çeken yazar, bilimsel tefsirin de işâri kategorisinde değerlendirilebileceğini (s. 206) zira bilimsel tefsirin savunucularının da ayetlerden işaret alarak çeşitli yorumlara giriştiklerini ve fakat bu yorumların tefsirin temel ilkelerine aykırı olması yanı sıra ayetlere ilk muhatapların anlamadığı manaların yüklenmesinin doğru olmadığı savından hareketle bu tür yorumların kabul edilemeyeceğini zikreder (s. 207). Tefsir-te’vîl ilişkisi bakımından M. Akif Koç’un ilk makalesindeki düşüncelere sahip olmakla birlikte, yazar, makalesinin sonunda, Kur’ân’ın mana dünyasının anlam katmanları olduğunu, evrenle alakalı bilgilerin dönemin ilk muhataplarının anladığı şekliyle anlaşılması gerekir düşüncesinin doğru olmadığını zikretmekle (s. 228) daha önceki ifadesinin (s. 207) aksine bir söylemde bulunması dikkat çekmektedir.

Konu Merkezli Yaklaşımlar başlığı altında üçüncü makale Esra Gözeler tarafından yazılmıştır. Okuyucuyu zihnen ve fikren konuya hazırlaması bakımından “*Konulu Tefsir*” (s. 231-243) adlı makalenin ilk sırada yer alması daha isabetli olabilirdi. Yazar, konulu tefsirin çıkışını, amacını, bu bağlamda klasiklere olan eleştirilerini, onu savunan ve reddedenlerin fikirlerini zikrettikten sonra “*Fıkhî Tefsir Geleneği*” adlı çalışmadaki düşünceye paralel (s. 204), konulu tefsirin de bu isimlendirmeden ziyade tefsir geleneğinin bir parçası (s. 242) olarak görülmesinin daha isabetli olacağını düşünmektedir.

Konu Merkezli Yaklaşımlar başlığı altındaki diğer bir makale “*Tenâsüb (Tematik) Merkezli Tefsirlere Genel Bir Bakış*” adıyla (s. 245-272) Faruk Tuncer tarafından yazılmıştır. Makalesinin başlarında tenasübün tanımını ortaya koyan yazar, bu ilmin konulu tefsirin temeli olduğunu zikretmektedir (s. 272). Yazar, modern dönem ile klasik dönem arasındaki bariz farklılıklardan birinin Kur’ân algısı olduğuna, klasik dönemde Kur’ân’ın kitâbî; modern dönemde ise hitâbî olarak algılandığına, bununla birlikte her iki dönem de aksi mümkün olmakla beraber tenasübe yer ve değer verildiğine işaret etmektedir. Bu nedenle klasik dönemde, tenasübe sûre ve ayetler temelindeki bakılırken; modern dönemde anlam ve maksat eksenli bakıldığını (s. 252-256) vurgulayan yazar, Kur’ân’ın levh-i mahfuzdan dünya semasına indirildiği rivayetini sahih bulması nedeniyle Murat Sülün’den (s. 210) farklı düşünmektedir.

“*Kur’ân’ın Bilimsel Verilerle Yorumlanması: Tarihsel Süreç ve Değerlendirme*” (s. 273-296) başlığındaki makale Şehmus Demir tarafından yazılmıştır. Yazar, Kur’ân algısına dayalı temellendirmelerin, dönemin sosyal şartları ve bilimsel verileri eşliğinde Kur’ân’ın yorumlanmasında etkili olduğunu vurgulamaktadır. Yazar, “Kur’ân’da her şey vardır.” (s. 279) ve “Vahy, akılla çelişmez.” (s. 288) şeklindeki temel yargılar eşliğinde bilimsel verileri Kur’ân yorumunda kullanan müfessirlere değinir (s. 275-280). Fahreddin er-Râzî’nin (ö. m. 1209) En’âm 6/78 de geçen ifadeler hakkında “Ayette geçen kitab, levh-i mahfuz değil Kur’ân’dır, fakat Kur’ân’da akla gelen her şey değil bilinmesi gereken her şey vardır.” (s. 291) yorumuna değinen yazar, Şâtıbî’nin “İlk muhatabın anlamadığı mananın verilmesi uygun değildir.” şeklindeki düşüncesini metodolojik olarak yüzeysel bularak (s. 282) Murat Sülün ile (s. 228) aynı görüşü paylaşmakta M. Akif Koç’tan (s. 46-47) ayrılmaktadır. Yazarın

makalesinde, klasik dönemde mevcut bilgi birikimleri ile dünyanın dönmediği hatta bu konuda Ehl-i Sünnet çerçevesinde bir uzlaşma olduğu, aksinin mümkün olmadığı (s. 277-278) yönünde verdiği bilgiler sonucu okuyucunun zihnine şu meyanda cevaplanması umulan sorular getirmektedir: Dünyanın dönmediği vb. konulardaki ısrar, aksi yöndeki bir iddianın varlığını da ortaya koymaktadır. Bu durumda, yeri geldiğinde en hasmane rakiplerinin düşüncelerini objektif bir şekilde ortaya koyan müfessirler, bu konuda hasımlarının iddialarında haklılık payı olduğunu neden kabul etmediler diğer taraftan konu hakkında tam bilgi sahibi olmadıkları veya en azından uzmanlık alanına girmediği alanlarda niçin son söz budur fehvasınca hareket ettiler?

Hatice Şahin “*İslamî Feminizm ve Feminist Kur’ân Okumaları Üzerine Genel Bir Değerlendirme*” (s. 297-322) adlı makalesini, dinî metinleri merkeze almak suretiyle değerlendirmelerde bulunan İslamcı Feministler ve temsilcisi Amina Wadud’un; İslamî geleneğin kadına karşı olumsuz değerlendirmelerini merkeze alan Seküler Müslüman Feministler ve temsilcisi Fatıma Mernissi’nin ve bu ikisi arasında itidali sağlayan Hafsa Fidan’ın görüşleri üzerine şekillendirmiştir. Savunmacı ya da eleştirel bir yaklaşım sergilemek yerine objektif değerlendirmelerde bulunarak kadına bakış merkezli mevcut sorunun çözümüne yönelik çaba sarfeden yazar, feminist Kur’ân okumalarının tefsir külliyyatına zenginlik kattığını ifade etmiştir (s.319). Bununla birlikte makale okurun zihnine: tefsir külliyyatı kadınlar tarafından oluşturulsaydı, bu eserlerde kadına ve erkeğe bakış nasıl olabilirdi, erkek müfessirlerin tefsirde kadına karşı bu olumsuz bakışının veya kadını ötekileştirmesinin ardındaki sâika, sadece ataerkil bir geleneğin ve Yahudi-hıristiyan kültürün etkisinde kalmak mıdır yoksa başka nedenler de var mıdır şeklinde sorular getirmektedir. Bu durumda okur cevabı bekleme hakkına haiz olmaktadır.

“*Dil Merkezli Tefsir Çalışmaları*” (s. 323-356) adlı makalenin sahibi olan Mustafa Karagöz, bu konuda aynı zamanda doktora çalışması yapmıştır. Karagöz, dil merkezli tefsirleri 5 dönemde incelemiş, konunun ortaya çıkış nedenlerinin başında dinî ve siyasi etmenlerin geldiğini zikretmiştir. 19. y.y. sonrası Kur’ân algısının değişimine paralel olarak, Kur’ân’a yeni yaklaşımların (yapısalcılık) zuhur ettiğini vurgulayan yazar, semantik, söz edimleri kuramı, dilsel analiz yöntemlerine değinmektedir. Yazar, tüm bu çalışmaların ardında-

ki en temel çıkış noktasının Kur’ân’ı doğru anlama isteğinden kaynaklandığı üzerinde durmaktadır.

Kitabın ilk cildindeki son makalede “*Kıraat-Tefsir İlişkisi*” (s. 357-378) adıyla yazılmıştır. Mehmet Emin Maşalı, müfessirlerin bilmesi gereken zorunlu ilimlerin başında kıraat farklılıklarının geldiği savından hareketle bu temel kuralın nedenlerini ve örneklerini ortaya koymaktadır. Tefsir geleneğinde hâkim olan kıraat telakkilerini mütekaddimün -orta- müteahhirun şekliyle üç ayrı dönemde inceleyen yazar, bu dönemler arasındaki sahih kıraat algısı, kıraatin şartları ve kıraatlerden yararlanma yöntemleri üzerindeki farklılıkları da göstermektedir. Yazar, farklı kıraatlerin İslam düşünce geleneğinin şekillenmesinde önemli rol üstlendiğini, dil kurallarının, fikhî kaidelerin ve kelâmi savunmaların bu farklılıktan oldukça istifade ettiğini (s. 370-376) fakat söz konusu tefsir olduğunda -orta ve müteahhirun dönemde oluşan -kıraatlerde mütevatirlik şarttır- ilkesine uymadığı için şaz kabul edilen kıraatlerden yeterince istifade edilememesini eleştirmektedir.

M. Akif Koç tarafından yazılan “*Kur’ân Kıraatinde Türklere Özgü Mahalli Okuyuş Sorunu*” (s. 7-19) adlı çalışma, kitabın ikinci cildinin ilk makalesidir. Yazar, ülkemiz genelinde gelenekten tevarüs ettiğimiz siyasi ve psikolojik nedenlerle mahallî bir Kur’ân kıraatinin olduğunu, hafızlık sisteminin birtakım yanlış temeller üzerine kurulduğunu, tarihte örneği geçtiği üzere, konunun Ehl-i Arab eğitimcilerden kıraat konusunda ders alınması gerektiği üzerinde durmaktadır. Ülkemizde manası bilinmeden yapılan ezberin yanlışlığını Arap dünyası ile kıyaslayan yazar, kanaatimizce bazı noktaları atlamaktadır: a) Dil faktörü, Kur’ân üzerine derinlemesine eğitim alınmadığı takdirde sadece yüzeysel bir mananın anlaşıldığı Arap dünyasınca müsellemdir. b) Ezber anında ikinci bir eğitim, Kur’ân’a olan odaklanmayı zayıflatır. c) Suriye ölçeğinde Kur’ân eğitimi yanı sıra hafızlık çalışması uzun yıllara yayılmaktadır. Bunun ülkemizdekinden farkı, birinin aynı anda diğerinin ardıl bir şekilde yapılmasıdır.

“*Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meallerine Bakış*” (s. 21-61) adlı makalesinde Zülfikar Durmuş, muhatapların okuduğu meallerdeki ibareyi ilk anda, hiç zorlanmadan ve net bir şekilde anlaması amacına yönelik bir çalışma ortaya koymuştur. Önceki makalelere uygun olarak sağlıklı bir mealin oluşturulabil-

mesi için ilk hitap çevresi ve ilk muhatabın anladığı mananın öncüllemesi üzerinde duran yazar, Kur'ân algısı nedeniyle harfi çevirinin yapılması, dillere ve özelliklerine vakıf olunmaması ve ayetlerin bağlamına dikkat edilmemesi nedeniyle Kur'ân meallerinde anlamın hakkının verilemediği üzerinde karşılaştırmalı örneklerle durmaktadır.

“*Batı ve Son Dönem Kur'ân Çalışmalarına Genel Bir Bakış*” (s. 63-90) Bu makalede İsmail Albayrak, oryantalistik çalışmaların tek düze olmadığını, Kur'ân konusunda bu kimselerin birbirlerinden farklı bakış açısı ve düşüncelere sahip yaklaşımların bulunduğunu ifade etmektedir. Bu yaklaşımları 4 başlık altında toplayan yazar, ‘Klasik oryantalizm’ ile ‘aşırı şüpheçiler’ sınıflandırmasındakileri seküler-akademik; ‘yapısalcılar’ liberal ve bir dereceye kadar objektif; ‘sempatik-dindar oryantalistlerin çalışmalarını da kilise ile irtibatlı yaklaşımlar olarak tasnif etmekte ve kapsamlı bilgi içeren bu makale ile ezber bozmaktadır.

“*Batılı Kur'ân ve Tefsir Çalışmalarının Türkiye'ye Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme*” (s. 90-128) Diğer makalelerinde olduğu gibi bu çalışmasında da akıcı ve eleştirel bir üslûb kullanan M. Akif Koç, bir önceki makalede geçtiği üzere “Batı’da çok sesliliğin hâkim olması”na rağmen tüm şarkiyatçıların aynı minval üzere görülmesinin yanlış olduğunu vurgulamaktadır. Siyasî ve ideolojik nedenlerden ötürü oryantalistlerin çalışmalarının sağlıklı bir şekilde değerlendirmesinin yapılamadığını, başta Corpus Curanicum olmak üzere Batılılar tarafından sürdürülen pek çok çalışmanın yeterli ilgiyi görmediğini, somut hedefi olmayan bir proje ile Batıya gönderilen akademisyenlerin oradaki müktesebâtı ülkemize yeterince kazandıramadığı ve genelde sadece İngilizce bilinmesi nedeniyle farklı dillerde yapılmış değerli çalışmalardan bihaber kalındığı üzerinde eleştirel bir şekilde durmaktadır.

3. bölümde ‘*Zaman ve Mekan Odaklı Yaklaşımlar*’ başlığı altındaki ilk makale “*Osmanlı Dönemi Tefsir Faaliyetleri*” (s. 131-185) ismiyle İshak Özgel tarafından hazırlanmıştır. Yazar, bu dönemde ilmî çevreye ve halka hitap eden iki tür tefsirin varlığına değinmektedir. Geniş bir yelpazede Osmanlı dönemi tefsirleri adı altında yapılan çalışmaları sıralayan yazar, gerek Selçuklu’dan gerekse Memlûk’lardan tevarüs eden ilmi kültür nedeniyle çok değerli şerh ve haşiyelerin oluşturulduğunu, bunların yeni bir isim altında değil de, ilgili

eserlerin açılımı olarak verildiğini yoksa bu şerh ve haşiyelerin de bir nevi tefsir kategorisinde değerlendirilebileceğini zira nihayetinde bu geleneğin yüksek bilimsel seviyeye hâiz tefsir kültürünün oluşmasına katkı sağladığını vurgulamaktadır.

“*Modern Türkiye’de Kur’ân’a Yaklaşımlar*” (s. 187-222) Necmeddin Gökkır tarafından yazılan makale bir önceki makalenin farklı bir açıdan devamı niteliğindedir. Yazar, tefsir tarihi eserlerinde Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi müelliflerinin yer almamasını tenkit etmektedir. Diğer taraftan ülkemiz bünyesinde yakın dönemde oluşturulan tefsir tarihi eserlerinde tasnif kriterlerinin muğlaklığını, Batı mahreçli tefsir tarihi eserlerinde ise temsil niteliğine haiz olup olmadığı tartışmalı isimlerin ön plana çıkarılarak zikredilmesini eleştirmektedir. Batının etkisinden ziyade, çeşitli nedenlerden ötürü Batıyla beraber Kur’ân’ın farklı ve yeni okumalarının yapıldığını zikreden yazar, Türkiye özelinde bu yaklaşımları metodolojik eğilimler doğrultusunda incelemekte ve ülke genelindeki değişimin temelde akademisyenler tarafından sağlanmakta olduğuna vurgu yapmaktadır. M. Akif Koç’un “Türkiyeli akademisyenlerin Batılı çalışmalardan yeterince haberdar olmadığını dolayısıyla bu çalışmaların ülkemize aktarılamadığı” (2.c, s.108-109) yönündeki düşüncesinin aksine N. Gökkır, Batı ve İslam dünyasında var olan çalışmaların yakinen takip edildiğini ve bu çalışmaların Türkçe’ye başarılı bir şekilde aktarıldığını zikretmektedir (2.c. s. 221-222).

“*Türkiye’de Kur’ân Hermeneteutiği Tartışmaları- Bir Soy Kütüğü Denemesi*” (s. 223-239) Ömer Özsoy. Önceki iki makalenin bir başka açıdan devamı ve tamamlayıcısı niteliğindeki bu çalışma öze-Kur’ân’a dönüş projesinin geçirdiği aşamaları ve bu projenin günümüz Türkiye’sine yansımalarını incelemektedir. Şer’î hukuku Kur’ân’a indirgeyen ve Kur’ân’daki hukukun nûzul sonrası hiçbir dönemde tamamen uygulanmadığını ifade eden yazar, uluslaşma politikaları sonrasında Türkiye’deki Kur’ân yaklaşımlarının değişim sürecini sergilemektedir. 80 sonrası Kur’ân’a göre vb. başlıklı çalışmaların amacı ilgili meselenin Kur’ân’da ne anlama geldiği değil, geleneksel kabullerin dayattığı anlama gelmediğini ortaya koymak için yapıldığı gibi iddialı ifade kullanan yazar (s. 229-230), 90 sonrası Türkiye genelinde mealcilik furyası nedeniyle Kur’ân ve

yöntem çalışmaları adı altında Hermenötik vb. konuların işlendiğini vurgulamaktadır.

“*Mekân Odaklı Çalışmalar*” başlığı altındaki son üç makalenin ilki “*Hint Alt Kıtası Tefsir Çalışmaları*”dır (s. 241-281). İsmail Albayrak, bu çalışmasında bölgedeki tefsir faaliyetlerinin çıkışına ve tefsir ekollerine değinmesinin ardından öncelikle Ehlü'l-Kur'ân ekolü bağlamında Sir Seyyid Ahmed Han (ö.1898) üzerinde durmaktadır. Buna göre Sir, Batılı fikirlerden oldukça çok etkilenmiştir. Sir Seyyid'in hayatı, eğitim ve düşünce sisteminin evriliş sürecini, eserlerini ve siyasi etkilenmelerini, Kur'ân'a bakışını, 15 maddeden oluşan tefsir usûlü eserindeki temel görüşleri inceleyen yazar, Sir'in bu maddeler dahilinde nesh teorisi ve mucizeleri reddettiğini, Levh'i Mahfuz anlayışının hatalı olduğunu (s. 261) vb. düşüncelerini değerlendirmektedir. Yazar, daha sonra, Hamîduddîn Ferâhî (ö. 1930) ve talebesi Emin Ahsen Islâhî'nin (ö. 1997) metin odaklı nazım/nizâm teorisini ele almaktadır. Abdülkahir el-Cürcânî'nin nazm teorisini anımsatan bu teoride tenasüb konusu ön planda yer almaktadır. Yazar, ayet içindeki kelimeler arasında, ayetlerin sûre içerisinde ve sûrelerin kendi aralarında nazımının bulunduğu vurgu yapan Ferâhî'nin görüşlerinin talebesi Islâhî tarafından başarıyla uygulandığını zikretmektedir. Konuya zenginlik katması açısından yazarın –makale zaten uzun olsa da- Sir Seyyid'in kendisinden sonrakileri mesela Türkiye'deki akademisyenleri nasıl etkilediği, Ferâhî ve Islâhî'nin geliştirmiş oldukları teoriyi, benzer şekilde en-Nebeü'l-Azîm adlı çalışmasında işleyen M. A. Draz'ın fikirleri arasında fark olup olmadığı ve son olarak bu kitapta (1.c. s. 254-256) geçtiği üzere Said Nursî'nin de ayet içerisinde nazımın olduğunu vurgulaması arasında bir paralelliğin söz konusuluğuna işaret etmesi okuyucuyu daha da bilgilenmesine yardımcı olabilirdi.

“*Endonezya'da Tefsir Çalışmaları*” (s. 283-300) Ali Ünsal ve “*Batı Afrika'da Tefsir Çalışmaları ve İslamî İlimler*” (s. 301-323) Andrea Brigaglia tarafından yazılan iki farklı makale, bölgelerdeki tefsir faaliyetlerinin geçmişten günümüze nasıl olduğunu zikretmekte ve konuyla alakalı özel ilgisi olanların istifade edebileceği tefsir literatürü açısından doyurucu bilgiler vermektedir.

Eseri genel bir değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda, mezhebi yaklaşımlar başlığı altındaki makalelerde “kendi dışındakini sapkın sayma” anlayışının

eleştirilmesi üzerine bir uzlaşım olduğu görülmekte fakat buradaki eleştirilerin salt hedefi Ehl-i Sünnet üzerine olduğu gözlemlenmektedir. Kanaatimizce doğrudan Ehl-i Sünnete yönelik bu tenkitler yersizdir, zira her bir mezhep kendi görüşlerine uygun olmayanları dışlamaya yönelik bir siyaset izlemiştir. Bu durumda eleştirilerin sadece bir noktaya endekslenmesi objektifliğe gölge düşürmektedir.

Geniş bir yelpazesi olmakla birlikte, içerik odaklı yaklaşımlar üst başlığı altında kıraat konusuna nisbi bir yüzeysellikte değinildiği göze çarpmaktadır. Başlık nedeniyle okuyucunun daha fazlasını beklediği eserde, editörlerin kitabın ebadını göz önüne aldığı hissi uyanmaktadır. Fakat gerek kitabın adı gerekse kitabın alt başlıkları okuyucuyu -cild sayısı artsa da- daha farklı konulara değinilmesi beklentisine götürmektedir.

Son olarak zaman ve mekân odaklı yaklaşımlar başlığında mesela Selçuklu, Endülüs ve günümüz İran tefsir faaliyetlerine değinilmemesi dikkat çekmektedir. Dolayısıyla eserin yeni baskılarında bu çalışmaların da eklenmesi umut edilmektedir.

“Tefsir sahasında yapılacak müstakbel çalışmaların önceliklerini ve sınırlarını tespit etmeye yardımcı olmak, ilim erbabının zihinlerinde anlamlı sorular uyandırmak ve Türkiye’deki ilgili akademik müktesebatı değerlendirmek amacıyla” hazırlanan bu kitap bir noktaya kadar kanaatimizce hedefine ulaşmıştır. Özelde tefsir sahasında çalışmak isteyenlere hitap eden bu çalışma dilinin akıcı olması, zengin literatür içermesi, konularının genel olarak sıralanışı, ve birbirinden farklı makalelerdeki temel düşüncelerde –istisnalar zikredilmekle beraber- fikir birliği içinde olması hasebiyle takdiri hak etmektedir.

